

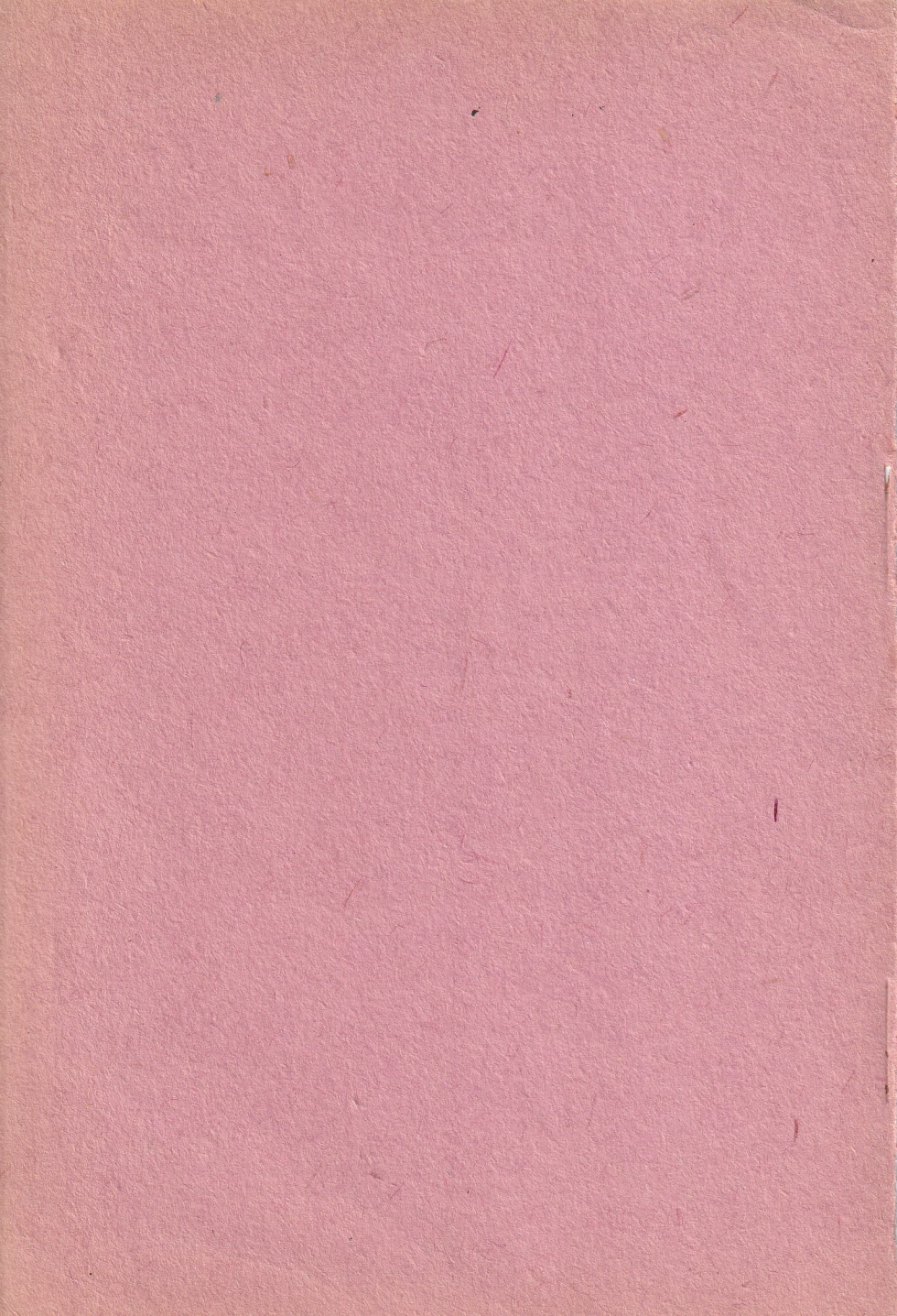
Türk Dili **(KURALLAR) 1**

Dilimize Çeviren
Aksaray Mebusu
B. ATALAY

1931

Ankara - Ayrancı

KÜY HÜKÜMİ MATBAASI - ANKARA

Türk Dili (KURALLAR) 1

**Dilimize Çeviren
Aksaray Mebusu
B. ATALAY**

1931

Ankara - Ayrancı

KÖY HOCASI MATBAASI - ANKARA

Bir Kaç Söz

[Divanı lûgatüttürk] Yalnız Türk dili için değerli bir kitap olmakla kalmaz, Türk dili grameri, eski Türk varlığı ve yaşayışı için dahi büyük bir hazinedir. Türkün büyük adamlarından sayılan kitap sahibi Kaşgarlı Mahmut kitabının şurasında burasında Türkçenin gramerinden de bahsetmiştir. [*]

Dil encümeninde çalışırken arkadaşım İsmail Hikmet bey bana bu parçaları dilimize çevirmemi söyledi. Ben de kabul ettim, söz verdim. Kış geceleri çalışarak sözümü yerine getirdim. Temiz ahlâkını, yüksek bilgisini çok sevdiğim İsmail Hikmet beyin burada adını anmayı bir borç bilirim.

Kitaba [Türk Dili Kuralları] adını verdim. Kural, kaide yerinde doğu Türklerince kullanılmakta imiş. Bana göre Türkçe her yerde bir dildir. [**] Bu güzel kelimeyi aldım, ortaya attım.

[*] Ayrıca dilimizin nahvinden bahseder bir kitap daha yazmış olduğunu divande yazıyorsa da çok acınır ki bu kitap henüz ele geçmemiştir.

[**] Divan buna güzel bir tanıktır.

Bundan sekizyüz elli yıl önce Kaşgarda yazılan bu kitabı anlamak güç değildir. Bugünkü Türkçemiz ayrı bir dil sayılmaz. Değişen yerleri pek azdır.

Kitaptaki eski sarf ve nahiv ıstılahlarını olduğu gibi aldım. Çünkü yenisi bir dernek tarafından henüz kabul olunmamıştır.

Yazılarımda bir takım eksiklikler bulunabilir; tamamlıyana teşekkürler ederim [*]

Ben bu kitabı yazarken sevgili milletimin güzel diline ufak bir hizmet yapmayı düşündüm. Yapabilirsem ne mutlu . .

B. Atalay

[* İmlâda halkın söyleyişini örnek aldım. Yanlış sayılmamalıdır. Arapça harflerin iyi yazamadığı Türkçe kelimeleri yeni yazımızla yazarken ses ahengini göz önünde tuttum.

Türk dilinde kullanılan harfler on sekizdir. Bunlar asıl harflerdirki Türkçeyi meydana getirirler. Harfler şunlardır.

[e, î, ha, [*] v, z, k, y, ke, zâl, m, n, s, b, c, d, ş, t, l) Bu harflerin Arapçada karşılığı (elif, ba, ta, sâ..) dir.

Yazılıştta yeri olmıyan fakat söylenişte gerekli olan yedi - kökten sayılmıyan - harf daha vardır; bunlar da sert ba (p) ve (ç), (za) ve (ş) arasındaki (j); Arapça (f), noktalı (ğ), kafla gayın ve nuna benzer kâf, kaf; kafla kâf arasındaki kâf...

Bu yedi - kökten olmıyan - harf kökten olan harfler biçiminde yazılır ve üzerlerine nokta konularak bilinir.

Türk dilinde hiç Arapça sâ - üzerinde üç noktalı se - ta, za, sat, dat harfleri bulunmaz; boğazdan çıkan harflerden (ha, he, gayın) dahi bulunmaz.

Bir takım Türk dillerinde baykuş için "öhi - öhü,, derlerse de temiz Türkçede "ögi - öğü,, derler. Kencek dilinde çakmak için (ceha - caha,, derler bu, bozuk bir kullanıştır. Göz ağrısı için "üveh,, derler; buda temiz bir

[*] Noktalı h.

Türkçe değildir. Bu [ha] lardan başka, ha, bazı kere (durmak) için kelimelerin sonuna gelir. Şahin çağırılmak için (tah tah) ve tayı çağırılmak için “kurreh, kurreh,, denir. [*] Hotan Türkçesinde bazı kere (h) bulunur; bu (h) hindistandan gelmiştir.

Kencek dilinde dahi (h) bulunur bu, eyi bir Türkçe değildir. Arapça (se) harfi yazılmak istenilirse (zâl) yazılır ve üstüne nokta konulur. Dat dahi böyledir, bu da (zâl) gibi yazılıp noktalanır. [Sat] ta (sin) gibi yazılır.

Ha ile gayın ve (he) noktalı ha gibi yazılır ve işaretle bildirilir. Çünkü bu harfler Arapçaya mahsustur; Türk hecesi üzerine yazılırsa da kâlipta Arap harflerine benzer. Yalnız araları nokta ve alâmetlerle ayrılır. Bu harflerin hepsi şu şekilde yazılır. [**]

Uygur harfleri

Bu harflerin yazılışında yol budur ki her üstün yazılışta elif (a, e), her ötürede vav [(o) ve yahut (u)], her esirede ya (i, ı) olur. Fakat söylenişte belli olmaz; bunların arapçadan örnekleri (ep ve ah) kelimelerinin izafet halinde görülür “ehûke, ehâke, ehîke,, ve (ebûke, ebâke, ebîke) gibi.

Kaşgardan, yukarı çine kadar bütün Türk illerinde hakanların yarlıqları ve yazıları eski za-

[*] Uşak taraflarında “kiri kiri,, derler.

[**] Arap harfleridir. Ben yazmaktan vaz geçtim.

manlardan bu güne değin bu yazı ile yazılgelmektedir.

Türk sözlerinde imale işbâ, üç hareke ile işmam, lâfızda rekiklik, gunne, geniz harfi, iki sakinin toplanması, kafla cimin birleşmesi, benin mimle, nunun lamla değişmesi gibi haller bulunur.

Fiillerden isticak olunan isimler beyanındadır

İsim iki türdür. Birincisi isticak yoluyla gelen isim.. İkincisi kökten isim olarak konulmuş isimlerdir.

Fülden çıkan isimler on iki harften birisi getirilmekle isticak olunur. Kökten isim (kılıç ok) kelimeleri gibi ki bu isimlerden bir şey çıkarılmaz. Ancak isticak yoluyla gelen isimlerden bir takım şeyler çıkarılır. bundan başka, isim.. Kullanılmış ve işidilmiş olur. Yahut kural yoluyla gelir, yahut ta ne olduğu belli olmaz; ben ne olduğu belli olmıyanları bıraktım; kullanılanları aldım, bunun için bir takım kurallar döşedim-ki kıyas bundan çıkar.

Elif

Elif (a ve e) bilga = bilge kelimesinde olduğu gibi ki (bildi) kelimesinden gelmiştir.

Bilici demektir. (Ona) kelimesinde de böyledir çok akıllı adama denilir. [Odu nenk] cümlesinden alınmıştır ki bir nesneyi düşünüp anlamak için kullanılır. Elif çok kere mim ile birlikte gelir çehre için (kesma kesme) denilirki (kesti) sözünden alınmıştır. Bu, gözü kapatmaması için saçın kesilen yerine denilir. Saç örgüsü için (örme saç) denilir. Ördü kelimesinden alınmıştır.

Ta

Kaçıt kelimesindeki ta gibi ki kısa mızrak demektir; kaçtı kelimesinden gelmiştir. Çamaşır için (kezit = keyit) denilir ki kezti = kiydi kelimesinden gelmiştir.

Cim

Çörek demek olan (gömec) kelimesinde olduğu gibi ki kül içerisine ve ya başka bir yere bir nesne gömüldüğü zaman “göndü,” denilir. “Sefinc = sevinc,” kelimesinde olduğu gibi sefindi = sevindi kelimesinden alınmıştır.

Şın

Kendisinde bilmeklik sıfatı olan adama denilen (biliş = bilic) de olduğu gibi ki bildi kelime-

sinden alınmıştır. Uğraşmak ve savaşmak manasına gelen (vuruş = tokuş) kelimelerinde olduğu gibi ki bir nesne vurduğu zaman (vurdu = tokudu) derler. (Bugün Mengen halkı [dukumak] kelimesini vurmak manasında kullanırlar.)

Gayın

Gayın için üç hal vardır. Birincisi, fiillere (daha doğrusu köklere, emir sigasına) gelir; onu isim kılığına sokar; temiz bir şeye (arığ = arı) denilirki “arındı nenk,, sözünden gelmiştir. bir şey temizlendiği zaman söylenir. Kuru şeye (kuruğ = kuru)denilirki bir nesne kuruduğu zaman böyle denir. İkincisi; eskiden, kökten isim olan bir kelimeye gelir ve o isim bir yerin adı olur “yaylağ = yaylak,, denirki yaz manasına olan (yay) dan alınmıştır. [*] Yine böyle kışlanacak yere “kışlağ = kışlak,, denilir, kış kelimesinden gelmiştir.

Üçüncüsü; gayın yine fiillere gelir, lâkin gayın harfinden sonra birde vav vardır. Bu, bütün Türk dillerinde böyledir. Fiil bu şekilde dahi isim olur ve bir şey yapılan aygıt manasına gelir “biçgü = bıçkı,, gibi ki kendisile bir şey kesilen aygıt demektir, biçti kelimesinden alınmıştır. “Urğu nenk = vurulacak şey,, gibi ki kendisile bir şey vurulan aygıt adıdır.

[*] *Hálá İçil köylülürü yaz kelimesi yerinde (yay) derler.*

Yumuşak kâf bazı kere gayın yerini tutar “kesgü nenk,” gibi ki kesecek aygıt demektir. ve “Efüsgü,” denilrki kendisile bir şey yıkılan aygıt manasınadır. “Efustü,” kelimesinden alınmıştır, yıktı, bozdu demektir. Bundan sonra gayın, kendisinde imâle, rikket olmıyan (efali) müşbea) ya gelir. Kâf bunun zıttınadır.

Bu gayın ve bu kâf arapça da kelimenin önüne gelen mim gibidir. (Mencel, menhal) gibi. Uğuz Türkleri gayın ve kâf yerine elif, ve vav yerine - bu manada - sin ve ya getirirler. Ağaç biçecek nesneye “yığaç biçesi nenk,” ve odun kesecek aygıda “otung kesesi nenk,” derler ki “baldu = balta,” demektir. [*] Zaman ismi, mekan ismi, mastar, bu kurallar üzerine gider. Hakanlı Türkleri ile başkaları; Uğuz Türkmenleri ile obür Türkler arasında bir ağrılık vardır ki bu, bozulmaz bir kuraldır. İleride gelecektir.

Kaf

“Saç taradı,” sözünden alınmış olan “tarğak = tarak,” gibi “ot urdu = ot kesti,” sözünden alınmış olan (urgak = orak) kelimesinden gelmiştir.

Sert kâf

Kesilmiş bir parça nesneye “kesek nenk = kesik nesne,” denir. Börk ve kaftan için (eşek) denir ki (eşüdü) kelimesinden geirmiştir.

[*] (Atila) nın kardaşının adı (Baltu) dur.

Yumuşak kâf

(Tirildi = dirildi) sözünden alınmış olan (tirik = diri) ve (ölük = ölü) kelimelerinde olduğu gibi.

Lâm

(Bıçgıl yir) kelimesinde geldiği gibi yerin yarığı manasınadır. (Bıçıldı nenk) sözünden gelmiştir. Alaca bir nesneye denilen (tarğıl) kelimesinde olduğu gibi (tarıldı) kelimesinden alınmıştır. ki bir nesnenin başka bir nesne içinde dağılmış olmasına ve akla karanın bir birine karışmasına, birinin obürüne girip dağılmasına derler.

Mim

Döşek ve sergi demek olan (yazım)) kelimesinde olduğu gibi döşedi manasına olan (yazdı = yaydı) sözünden alınmıştır. Bir dilim kavın demek olan (bir biçim kağun) sözündeki biçim gibi.

Nun

Nun, sel = (akın) kelimesinde olduğu gibi ki (suf aktı = su aktı) sözünden alınmıştır. Bir

toprak yığını demek olan (bir yığın toprak) sözündeki yığın kelimesi gibi.

Vav

Vavın geldiği kelimeler pek az olarak karinesiz bulunur. Kan alan aygıt demek olan [sorgu] gibi ki bir hayvan süt ve ya su sorduğu=emdiği zaman kullanılan (sormak) kelimesinden gelmiştir. Turacak yer demek olan (turğu yir) de olduğu gibi.

Feleğin kutup üzerinde döndüğü gibi bu kullarlarda bütün kelimeler üzerinde döner.

Kelimelerin yapıışının kaçā vardığı

Ya, ikilidir ve yeynidir. At, er, gibi.. ya, üçlüdür azuk, yazuk = azık yazık gibi.. ya, dörtlüdür yağmur = cagmur gibi.. ya, beşlidir. Kuruğsak = kursak, kuzurğak = etek gibi.. Ya, altılıdır, gömüldürük [*] kuzurğun = kuskun gibi.. Ya, yedilidir, zarguncamut gibi ki bir çeşit fesliken adidir.

İsimplere yapılan ziyadeleri gösterir

Ya, met = uzatmadır. Dağar demek olan (tagar) gibi sıcaklık için (cavar) gibi. Ya, (leyyin =

[*] Atın göksünne takılan (sine bent) demektir.

yumşak) dır. (Kuruğ=kuru) gibi, temiz için (arığ=arı) gibi.. Hazır için (anuk=anık) şahit için (tanuk=tanık) gibi.. Ya hemzedir (azgır=aygır) gibi.. Ekşi bir çeşit ot demek olan (arsağan) gibi.. Ya nundur kuyu için (bazğan) ve büyük tencere için (kazğan = kazan) gibi; yahut vavdır (turgu) ve koşuğan, aceleci demek olan (kurgu) gibi.. Ya- hutta yadır. Kütği = gedik ve eğik çehre için (burkı) gibi.

*
* *

Söylenişte imlâ harfinin düşmesi de olabilir (yığaç = ağaç = ygc), gibi bir ırmağın ve ya bir derenin ardı demek olan (yoğuc) yerine [ygc] denilmeside olabilir..

*
* *

Fiillere yapılan ziyadeler ve fiillerin binaları hakkında

Fiillere yapılan ziyadeler şu on harfle yapılır. Elif, ta, ra, sin, şın, kaf, kâf, lâm, nun, lâmelif, ya, dır. [*]

Elif, (tabzadı) kelimesinde olduğu gibi haset manasındadır. Tabız kelimesinden gelmiştir ve kubzadı kelimesinde olduğu gibi ki “ut çaldı,, demektir kubuz kelimesinden alınmıştır.

(ta) harfi bir kelimeyi müteaddî kılmak için gelir (tarığ arıttı) sözünde olduğu gibidir tohum

[1] Kitap sahibi harflerin on olduğunu söylüyorsa da harfler on birdir.

arıttı, “tahıl yıkadı,, demektir. Ve (ton kuruttu) kelimesinde gelmiştir. Bunlar aradı ve kurudu kelimelerinden alınmıştır.

(Ra) harfi çok yerde bir fiil müteaddî yapmak için (ta) ile birleşir. (Bardı==vardı) gitti; (barturdu==vardırdı) geldi, geltürdü, geldirdi==getirdi.. gibi.

(Sin) bir işin işlenmesini dilemek için fiillere gelir. (Suf içsedi)=Su içmek istedi ve (aşyisedi)=aş yemek istedi demektir.

(Sin) harfi bazı kere hakikatte olmadığı halde öyle olmuş gibi göstermek için dahi gelir [olmendin yarmak almısındı] o benden para alır gibi göründü) ve (olmenge gülümsündü=bana güler gibi göründü). (Şın) iki kişi arasında görülen, yapılan bir işi göstermek için gelir; (urdu, uruştu) ve (turdu, turuştu) gibi. Bu çeşit, bazı kerede iki kişi arasında öğünmek için kullanılır, yerinde ileride gelecektir.

(Kaf), yapılmış bir nesneyi söylemek için meful manasına - gelir. yenildiği ve kahrediği vakit söylenir. (er-acıktı) gibi.. Dört tarafı sarıldığı ve ya bir yere kapatıldığı zaman (yılğı yutuktu) denir ki sürü arıkladı demektir.

(Burada en çok (kaf) ile (sin) birleşir. (er arşıktı) gibi ki “adam aldatıldı,, demektir ve (er soysuktu) gibi ki “malı soyuldu,, demektir.

(Kâf) ozantılı, rekik ve kâflı kelimelerde kafın yerine gelir. (Kaçğın er yetsikti) gibi ki “kaçan adam erişildi,, demektir. Ve (ol er

bilsikti) gibi ki “o adam ve onun gizlediği nesne bilindi,, demektir.

(Lâm) meçhul fiillere gelir. (er ok attı) Ve (bez tokudu) gibi ki meçhulü “atıldı ve tokuldu,, gelir.

(Nun) başkasının karışması ve başlaması olmaksızın bir işin işlenmesi gerekli olduğunu göstermek için gelir. (Ol yarmakın alındı) gibi ki o adam parasını almakta direndi) ve (ol mendin tafarın kulundu) gibi ki o benden malını almakta üsteledi demektir.

(Lâmelif)

İsimlere gelir ve onları fiil yapar. (Biğ kuşladı) gibi ki “bey kuş avlamaya gitti,, demektir. Kuş isimdir tasrif olunamaz. Lâmelif gelince fiiller gibi her suretle tasrif olunur, bu çok büyük bir kuraldır. (Big kentte kışladı gibi ki bey şehirde kışladı demektir. Kış isimidir lâmelif geldiği için fiil olmuştur.

(Ya) harfi lâm ile birlikte gelir. Bir iş yapıl-maya yaklaşıpda yapılmazsa o zaman kullanılır (ol er turgalı kaldı, ve ol bargalı kaldı) gibi ki “o kimse tura yazdı ve varayazdı demektir,, az kaldı duruyordu, az kaldı varıyordu manasındadır.

Sıfat olarak söylenmiyen sıfatlar hakkında

Bu sıfatlar, bir çok sebepler dolayısıyla bir takım şekillerde her baptan gelir..

Birincisi: fili ile beraber süren bir fail olur (bardı er) sözünden (bardacı er) gibi ki “varıcı er,, demektir. Ve (geldi er) sözünden (geldeci er) gibi ki “gelici,, demektir. Bu çeşitler sıfat sayılmamıştır.

İkincisi :filinin çok sürmesi ve çok yapılması ile anılan bir fail olur. (ol er ol efge bargan) gibi ki o adam, o eve çok varır. Ve (ol kişi ol bizge gelgen) gibi o bize çok gelir demektir. Bunlarda sıfatlar arasında söylenilmemiştir.

Üçüncüsü; bir işin olmasını arzu ederek onu yapmaya kalkışmak için fail olur. (ol er ol efge barıǵsak) gibi ki o adam o eve varmak dileyerek gitmeye kalkıştı. Ve (ol kişi ol bizge geliksek) gibi ki o kişi bize gelmeyi diliyor demektir. Buda sıfat sayılmamıştır.

Dördüncüsü; yine bir fail olurki onun hakkı o işi işlemek olduğu haber verile.. (ol evge barugluk erdi) gibi ki o adam eve varmalı idi demektir.

Beşincisi; bir faildirki bir işi işlemek şerefi ile anılır. (men efge barıǵlı men) gibi ben eve gitmek şerefi üzerindiyim demektir. Ve men

sizge gelikli men) gibi ki (ben size gelmek şerefi üzerindeyim) demektir. Bu kelimeler de sıfatlar arasında sayılmamıştır. Bunların hepsi de fiilden çıkmıştır daha bir takım sıfatların fiillerden çıkarılması bu kural üzerinedir.

*
* *

Mastarlar iki türlüdür:

Birincisi; başlı başına mastardır, bu türlü sü [fiiller, mazi ve muzari] söylendiğı vakit anlamı olacaktır.

Öbürüsü; kökten mastar olmayıp başkasına izafe ile mastar olur. Bunda hal manası vardır. Bu çeşitlerden ancak lâzım olanı söyledim.

Başlı başına mastar olanlar [Bardı, barır, bar-mak; ve geldi, gelir, gelmek] gibi... başkasına izafe ile mastar olanlar [mening bargım bulsa menge tuşgul] gibi ki “benim gideceğim zaman bana eriş,” demektir. ve [Keyik geliğı bulsa okta] gibi ki bir “geyik, bir av gelecek olursa hemen okla [okla vur] demektir. Burada bir de atalar sözü vardır. [Taz geligi börkcige] gibi ki “kelin gelişi, geleceğı yer hulahçıyadır,” demektir. Bu çeşit mastarın kuralı köke [kaflı maştar-larda ve ağır kelimelerde] gayın veya kaf kat-maktır [bariğ bardı] gibi ki “çok varış vardı,” demektir. Ve (ol kulun uruğ urdu) gibi ki “kölesini çok dövüş dövdü,” demektir.

Kaf ve kâf izafet “ya,” sı ile birlikte gelirler Gayın gibi yalnız gelmezler kafa misal “onun

yoruku netek,, gibi ki “onun yürüyüşü nasıldır,, demektir. Bu gibi kaflar ğayından deĝiştir.

*
* *

Kâf, mastarı kâflı ve ya ağır olmıyan yeyni kelimelere gelir. “Ol söğük söğdü = çok sövüş sövdü,, Demektir. Ve “ol kulun tepik tepti,, gibi ki “o kuluna büyük bir tekme attı,, demektir. Bu çeşit master tekit ve takrir içindir.

*
* *

Doĝu Türkçesinde kelimenin önünde bulunan “ya,, lar batı Türkçesinde “elif,,e ve yahut “C,, ye çevrilir “yelkin,, elkin=müsafir,, gibi.

Doĝu Türkleri sıcak suya “yılığ suf,, derler; Uğuzlar ve kıpçaklar “ılığ su,, derler. Bu kural üzerine Türklerin (yincü) dediğine bunlar (cincü) derler. İnci demektir.

Kelimenin sonunda ve ya ortasında bulunan “ya,, dahi (nun) olur. Doĝuda (koy), batıda (kon) olur. Ve yine yoksul manasına gelen (cığay), cığan olur. “hangi,, manasına olan (kayı)=kayunenk, kanu, kanı kılığına girer. Kelimenin önünde bulunan her mim, Uğuz ve kıpçak Türkçesinde (ba) olur. (Men bardım=ben vardım) gibi, çorba demek olan (mun) batıda (bun) olmuştur.

Kelimedeki her (ta) uğuzlarda ve onlara uyanlarda (dal) olur. (Tefey), devey—deve olur. Yine bunun gibi doĝulularda ateşe (ot) derler. Bunu batılilar (od) kılığına sokarlar. Karışmamış

olan öz Türklerde (dal) olan Uğuzlarda (ta) olur. İğde demek olan yiğde gibi. Bu kelime Türkmenlerde yiğte olmuştur. Öz türklerde (fa) ile (ya) arasında çıkan bir ses vardırki bu ses uğuzlarda (vav) olur. Türklerin (ef) dediğine Uğuzlar (ev) derler. Türkler (af) Uğuzlar (av) derler.

Yağma, Tuhsu, Kıpçak, yabaku, Tatar, Kay, Komul, ve Uğuzlar (zâl) harfini her zaman (ya) yaparlar. ve hiç (zâli) söylemezler; kendilerinden başkasının (kazıng) dediğine bunlar (kayınğ) derler. (Sıhr) için başkaları (kazın) bunlar (kayın) derler.

Çiğil ve başka Türkler dilindeki bütün [zâl] ler böyledir. Rus ve Rum ülkesine dğın bir takım Kıpçak, Yamak, Suvar, Bulgar boyları zâli za yaparlar.

Çiğil Türklerinin dillerindeki (zâl), yağma, Tuhsu, Uğuz, Uygur. Çine dğın bir takım-argu oymaklarının dillerinde (ya) olur. Halbu ki bu (zâl) Rum ülkesine dğın (za) dır.

Kelimenin önünde gelen her hemze (Hotan) ve (Kencek) dillerinde (ha) olur. Türkler (ata), onlar (hata] derler. Türklerin “ana,, dediğine onlar “hana,, derler.

“Ra,, Bazı kere “lâm,, olur; ileride gelecektir. Za, sin olur. Buda gelecektir. Zaman ve mekan isimlerinde ki her gayın harfi Uguzlarda “eliş,, olur. Türklerin “bargu yer,, dediğine onlar “varası yer,, derler. Ve “turgu uğur,, yerinde

“turası ugur,, derler. Kaf kâfla ve bir birile değişir buda ileride gelecektir.

Fiillerin devamına işaret olduğu zaman isimlerin ortasında bulunan (gayın) Uğuz ve Kıpçak dillerinde daima düşer. Türkler küçük dilin ilerisine “tamgak,, derler. Bunlar “damak=tamak,, derler. Fiillerden gayın harfinin düşdüğüne örnek “ol efğe baragan ol,, Uğuz dilinde “baran ol,, olur. Türklerin “uragan,, dediğine Uguzlar ve Kıpçaklar “uran,, derler.

Yeynilik için uğuzlar isimlerdeki kâfı kaldırırılar. Fiillerden de kâfı atarlar ki bu kâf gayından bedeldir. Bütün Türk dillerinde kural budur,

İki heceli ve ilk harfi

Hemzeli olan isimler.

(ep) tekit için kullanılır. (ep ezgü nenk) gibi ki (ep eyi nesne) demektir. ve (ap ak nenk) gibi.

(üp) yok demektir. (üp bu, üp o) gibi ki (ne bu ne o) demektir. [*]

[*] (39) uncu sayfada Kâşgarlı Mahmut (er kelimesi eren şeklinde cemilenir. Fakat bu şazdır. Çünkü cemi alâmeti olan lar gelmemiştir.) demiş isede bugün batı Türkçesinde eren kelimesi cemi olarak değil müfret olarak kullanılır. ermek mastarının sıfatı müşebbehesi gibidir. Ceminde “erenler,, derler. Uşak taraflarında bir evden ölü çıkarsa konu komşu o eve yemek gönderirler ve birlikte yerler. Buna “erene gitmek derler. Müfret olarak ancak burada kullanılır.

(uk) kelimesi tekit harfidir. (bargıl uk) gibi ki her halde git demektir. Uk hal ifade eder (baya uk geldim) gibi ki “doğrusu en önce geldim,, demektir.

(imdi uk eydim) saatinde o saatte söyledim. [*] gibi.

(ol) tekit harfidir ki fiillere ve isimlere gelir. (ol mening oğlum ol) gibi ki “O benim sahiden oğlumdur,, demektir. (ol efğe barmış ol) gibi ki “O hakikaten eve varmıştır,, demektir. [**]

(ezü) iki nesne arasında muhayyerlik edatıdır. (üzüm yiğil ezü kağun) gibi ki “üzüm veya kavın ye,, demektir. “gelirmüsün ezü barırmısın,, gibi ki “gelirmisin yoksa gidermisin,, demektir.

Bir nesnenin ondan önceki nesneden sonra yapıldığını göstermek için o sayının sonuna [nun] ve [cim] gelir. (birinc beşinc) gibi [***]

Bundan sonra her [onârlar] hanesini göstermek için de köklere getirilir. [yiğirminc, otuzunc] gibi.. Bu değışmez bir kuraldır.

[*] (Baya ok) kelimesi bundan beşyüz yıl önce Anadoluda yazılmış olan kitaplarda (bayak) olmuştur. ki hakikaten demektir.

[**] Divan sahibi Kaşgarlı Mahmut (49) uncu sayfada (öl nenk) yaş şeye denir, (öl ton - yaştön) demektir. diyor ve bunu Oğuzların bilmediklerini yazıyor. Fakat Uşak taraflarında ve bir çok yerlerde bugün bile yaş toprağa (öllü) ve yaşlığa (öl) derler... B... A...

[***] Bati Türkçesinde bir de (ya) gelir; birinci beşinci gibi... B... A...

[Ebenk] ise manasınadır. Şart edatıdır. [ebenken sen barsa sen] gibi ki “eğer sen varırsan,” demektir.

Sayfa 133, cilt 1

Bir kelimenin sonuna sert kâf gelirse o kelime adı olduğu nesnenin yeridir veya o nesnenin bulunduğu yerdir. Yahut mastardır. (*) Bu üç çeşitten birisi olmazsa ve bir kimsenin, o nesnenin sahibi bulunduğu söylenilmek istenilirse yumşak [kâf] getirilir. Sert kâf (eğetik) kelimesinde olduğu gibi ki “geline gönderilecek cariye,” demektir. Kâf yumşak olursa “gelin, hizmetçi sahibidir,” manasına olur ki “eğetik,” demektir.

Sayfa 136 cilt 1

Bu bap - kendisinden bir filin yapılmasının çokluğunu gösteren - sıhaflar içindir. Bu Arapçadaki [mitâm] kelimesi gibidir ki “çok yedirir,” demektir ve nunnudur. Uğuzların ve Kıpçakların çoğu bu nunu kaf yaparlar. Gönlü dar ve darlıktaki kimseye [buşgan] denilir.

Uğuzlar [buşak] derler ve gayın harfini atarlar. Divan sahibi burada “bu sıfatların manasında [ebet] daimi olmak,” asıldır diyor. [ol kişi ol yoldan azıtgan] gibi ki bu kimse insanları daima azıtır demektir.

Mastar iki türlüdür. Ya kaflı veya kâflı olur. Muzari ile mastarı bıraktım, maziye söyledim.

(*) Mastariyet edatı olmalıdır... B... A...

Sayfa 153 cilt 1

Emir sigası köktür. Bir çok sebepler ve bir çok manalar için buna bir takım harfler gelir. Nehi yolu bütün fiillerde emrin sonuna [mim ve elif] getirilmekle olur. [alma ve ilme] gibi ki alma ve enme demektir. eyi bilirsiniz ki fiillerin kökü emirdir; emir sigasında gelen her şekil köktür.

Sayfa 158 Cilt 1

Kendisine şın getirilen fiiller iki türdür; birincisi.. iki fail arasına geçer ve fili müteaddi kılar. Arapçadaki müfaale babı gibi, yahut bir iş ve ya yarış hususunda yardımlaşmayı gösterir. İkincisi.. bir fiildirki fail onun bütün parçalarına dağılmak iycap eder. (Sirke acıştı, ton içiştı) gibi ki “sirke acıdı ve elbise kurudu,” demektir.

Sayfa 160 Cilt 1

Karşılaşmaktan yardımlaşma manasını tanımak isteyen kimse bilmelidirki bu, sıra sigasıyla yapılır. File (menge) kelimesi getirilirse (li) manasına bir harf getirilmiş olur ve manası işte yardım etmektir.

Bir file (mening birle) lahikası = takısı getirilirse manası benimle birlikte demektir. Bu ancak yardım manası murat olunduğu zaman

yapılır. Karşılaşmak ve nöbetleşmek manası murat olunduğu zaman (aning birle) denir.

Sayfa 167 Cilt 1

Mazi filine (lâm) ziyade olunduğu zaman fiil meçhul olur. (Süt übüldü?) gibi ki “süt içildi = yutuldu,, demektir. “Ok atıldı,, sözü de böyledir.

Sayfa 172 Cilt 1

Bazı fiillere (nun) gelir. Bunun sebebi, hakikatta yapmadığı bir işi yapmış gibi görünmek içindir. (Ol mun übündü) gibi ki “o çorba içer gibi göründü,, demektir hakikatte içmemiştir. Yahut başkasından yardım görmiyerek başlı başına bir işin yapıldığını göstermek için gelir. (Ol mendin übendi) gibi ki o benden saklandı demektir.

Sayfa 187 Cilt 1

(Ol kapug açturdu, ol menge suf içtirdi) gibi fiillerde iki fail vardır. Birisi işi yapmakla emerder, o бүрүсү işler. Bunun için köke iki harf getirilir.

Sayfa 195 Cilt 1

Lâzım olan bir fiil müteaddi kılmak istenildiği zaman ve yahut iki faile geçmesi arzu olunduğu vakit fiile bir (ta) harfi getirilir ve mâ-

zinin dalı onunla şeddelenir (söz üşkürdü) demek, sözü hatırladı demektir. (Üşkürttü) demek ise “insana unuttuğu bir nesneyi hatırlattı,” demektir. İki faile geçen file örnek, (anını atını argurttu) gibi ki “onun atını yordurdu,” demektir. Bunun bir başka türlü de daha vardır ki, oda (üşkürtürdü, argurturdu) gibidir. Hatırlattırttı ve yordurttu demektir. Bu, fasih ve doğru değildir.

Sayfa 204 Cilt 1

Kumarda bir nesneyi ortaya, oyuna koymak manasını söyleye bilmek için o kelimenin sonuna (lüştü) getirilir. (Ol beg birle efleştü oynap) gibi ki “o adam, ev üzerine beyle kumar oynadı,” demektir. Her hanki bir nesne oyunda ortaya konursa o kelimenin sonuna (leştü) getirilir. Kum ve çekirge gibi nesneler bir biri üzerine toplandığı zaman (bir nenk bir üze üklüştü) denir. Halkın bir şey üzerine birleştikleri ve uyuştukları zaman (olar kamug azak ekleştiler) denir. Ayakla bir nesneyi tepmekte yardımlaşmak için dahi böyle denir.

*
* *

Fiil bazı kerede (gayın) ile müteaddi yapılır. (Uzgurdu, tozgurdu) gibi ki “uyardı ve doyurdu demektir. Bu gayın bazı kere (ha)ya çevrilirse de fasih değildir (olhuttu) gibi ki “oturttu,” demektir.

Sayfa 234 Cilt 1

İsimlere ve fiilere (sin) ve (elif) gelir. Bu harfler fili dilemek ve arzu etmek manasına getirir; fakat yalnız dilek ve arzu ile kalmaz, işede başlamak gerektir. (Et) kelimesinden (etsedi) ve (ef) kelimesinden (efsedi) gibi ki “et yemek istedi ve eve gitmek diledi,, demektir. (Er kagunsadı) dahi böyledir. Adamın canı kavın yemek istedi,, demektir. Fiillerde örnek. (Ol kızın öpsedi, ol ya atsadı, ol er yük götürsedi, ol tanrıga kirtkinsedi,) gibi ki “o adam özlediği için kızını öpmek istedi, ok atmak istedi, yük götürmek istedi, tanrının birliğini ıkrar etmek arzu etti,, demektir.

Bu kural bazı kere değişir. oda kökün - maddei asliyenin-sonunda (ra) bulunur ve mastarı kâflı ve ya kelime tok ve kalın sesli olursa (gayın) gelir. Kökün mastarı kâflı ve ya ince sesli olursa (kâf) gelir. (ol eîge barıgsadı, men seni görüksedim) gibi ki “o kimse eve varmak diledi ve ben seni görümsedim,, demektir. Varsadım, görsedim şeklinde dahi söylenmek ola bilir ise de bu, kullanılmaz. Asılları (vardı, gör-dü) dür.

Kelimenin sonunda (lâm) bulunursa bu kurala uyar (ol andan yarmak alıgsadı) gibi ki o ondan para alımsadı = almak “istedi,, demektir.

Şu iki harfteki - elif ve sindeki - mana (sadı nenk) sözünden alınmıştır ki manası bir nesneyi

saydı demektir. Sanki fail o işi kendi dilekleri arasında sayıp onu istemiştir. (er-sufsadı=adam susadı) gibi burada su failin dilekleri arasında sayılmıştır. (Sa) deki elif yaya çevrilirse mana değişir ve o kendisine nisbet olunan nesnenin kılığını ve halini alır, bulunduğu-halden başka hale döndüğünü gösterir. (Sücük sufsudu, üzüm acıgsıdı) gibi ki şarap sulandı, üzüm ekşidi demektir. Bir halden obür hale geçen akarlarda ve başka nesnelerde bu, her zaman böyle kullanılır. Bu mana (sıdı nenki) sözünden alınmıştır. Bir nesneyi kırdı demektir. Netekim su şarabın dadını ve ekşilik üzümün tatlılığını kırar, bozar. Bu kural bütün Türk dillerinde birdir.

Sayfa 263 Cilt I

(Er etmeklendi, yığac armutlandı) gibi kelimeler isimlerden yapılır. O adamın ekmeği çoğaldı ve ağaç armıt verdi demektir. [*]

Sayfa 275 Cilt I

(Miz) biz demektir. Mim badan çevrilmiştir. [**] kelimelerin önüne gelirse (ba) olduğu gibi kalır (biz bardımız) gibi ki biz vedık demektir.

[*] *İsmin sonuna (lendi, landı) lahikası gelmekle yapılır..*

[**] *Bu günkü batı türkçesinde (mız) yoktur. onun yerine (dık) gelmiştir. Geldimiz, yerine "geldik,, deriz . . B . . A . .*

Sayfa 275 Cilt I

Uğuzlar yuvarlak bir nesnenin vasfında mübalâğâ ederlerse (tes tekerma=des değimi,, derler. Bu kurala uymaz; Çünkü bu yolda kî kural, vasıflanan kelimenin başında kî harf alınıp (ba) ile terkip edilmektir. Bütün Türk dillerinde böyledir. (göp gök) gibi. Uğuzlar (göm gök) derler [*] (bâyi mim) yaparlar.

Sayfa 317 Cilt I

Türk dilinde iki sakinden başka sâkin bir arada toplanmaz. Bazı argu dilinde çamır demek olan (balk) üç sâkinlidir. argu dilinde çetrefillik vardır.

Sayfa 336 Cilt I

Bir fili sıfat yapmak isterseniz köke (kâf) getir-melisiniz. Şiştteki eti iki parçaya ayırdı demek olan (tefti etni) sözünden sıfat murat olunursa (etni tefgen) denir ki asıl kelimedede - bulunmıyan (kâf) gelmiştir. (er şimdi sufta) filinin sıfatında (sufta çimgen) denir ki “suda yıkanan, dalan,, demektir.

Kelimenin kendisinde (kâf) olursa ikinci bir (kâf) daha getirilir ve kâflar şeddelenir. “tikti,,

[*] *Uğuzlardan olan Anadolu Türkleri “göp gök,, dahi derler. Hele kap kara, sap sarı gibi sıfatlar çok kullanılır B . . A . .*

filinden (tikken) gibi; yeynilik yapmak için ikinci kâfın kaldırıldığı dahi vardır (tiken) gibi [*]

Sayfa 340 Cilt I

(Deş) arkadaşlık ve yakınlık gösteren bir edattır (tüdeş) benzer demektir. (karındaş) ikisi bir karından çıkmış demektir.

*
* *

Sayfa 375 Cilt I

Bir köke=emri hazıra (nun, dâl ve ya) getirilirse bir nesnenin artığı ve ya meful manasına gelir. (Kırıntı, süründü=sürüntü) gibi. İkinci bir suret daha vardırki, oda kökün sonuna ve mazi alâmeti olan (dâl ile ya) arasına (nun) getirilir bu kelime mefhum manasına isim olur; netekim (sufnu söztü) denirki (suyu süzdü) demektir. (Za)dan sonra bir nun getirilirse (süzündü suf) olur. süzülmüş su demektir.

*
* *

Sayfa 39I Cilt I

Devam manasına, sıfatların sonuna (gayın, elif ve nun) gelir (azgan at ve ol iş kılğan ol)

[*] Divan sabahı Kâşgarlı Mahmut (339) uncu sayfada Türkçe isimlerde -sıfatlarda vardır - elif ve ya gibi imlâ harflerinin yazılmasını söylüyor. (Tbn) yerine (taban) ve (gln) yerine (gelin) yazılmasını öne sürüyor. Şu hale göre Türk imlâsının düzeltilmesini ve imlâ harflerinin kullanılmasını ilk önce rahmetli Mahmut ortaya atmış oluyor. B..A..

gibi ki “çok koşan at ve çok çalışkan, işleğen adam,, demektir.

Sayfa 4I3 Cilt I

(Liğ) bazı isimlere, adlanan nesnenin sahibi olduklarını göstermek üzere gelir. Bazı isimlere mefullük manasını veririr. Bir takım isimlerde de (yer) manasını gösterir.

Biriucisi (kulunlug kısarak, bedük karınlıg er, samanlıg er) gibi ki taylı kısarak, koca karınlı adam, samanı bulunan kimse,, demektir.

İkincisi (kuruglug ya) gibi ki “kurulu yay,, demektir.

Üçüncüsü (tarığlag = tarla ve turuğlag = durulacak yer,, demektir.

Bu bapta kafla, kâfi ayırmak gerektir. Kâfi için ileride söylenmiştir.. gayın, mekân manasını veririr. (tarığlıg ev) gibi, darılı, buğdaylı ev demektir.

Sayfa 4I6 Cilt I

Sonunda (lık) bulunan kelimeler beş yolda gelir.

Birincisi.. fiilden çıkarılmış mastar manasına gelir. (uluğluk ve kuruğluk) gibi ki (ulgaztı ve kurudu) fiillerinden gelmiştir. Büyüklük ve kuruluk manalarındadır.

İkincisi.. bir nesneye isim olurku, o isim başka bir nesne için hazırlanmış ve yığılmış ola;

(sırıklık yığac ve tukaklık yığac) gibi “sırıklık ağaç,, demektir.

Üçüncüsü.. bir nesnenin bittiği yere ad olur. (Kabağlıg, kagunlug) gibi ki kabak ve kavın bitiren yer demektir.

Dördüncüsü.. şu geçen manalardan hiç birisi murat olunmayıp yalnız, sadece isim olarak kullanılır. (Bağırlak ve sığırlak) gibi ki bağırtlak ve sığircıh kuşu demektir.

Beşincisi.. mastar olur (turukluk) gibi, durukluk, arıklık demektir.

Sayıfa 42I Cilt I

Sonunda (lik) bulunan kelimeler beş manaya gelir.

Birincisi.. Bir nesnenin çıktığı yere ad olur. (sökütlük ve kepeklik)gibi ki “Söğüt biten ve kepek konulan yer,, demektir.

İkincisi.. Birikmiş ve yığılmış bir nesne için ad olur, ondan söylenilen nesne yapılır [tüşeklik barçın] gibi (*) ki “düşek yapmak için hazırlanmış ipekli,, demektir. Ve (Bu yığac olkapugga tireklik) gibi ki “Bu ağaç o kapıya direklik,, demektir.

Üçüncüsü . . . Tabayîde mastar manasındadır. Kurulmak, büyüklenmek için (güfezlik) ve gençlik için (yiğitlik) gibi ki bu üç manadaki

(*)Ermenak ile Bozkır arasında(Barçın) yaylası adında bir yayla vardır. Yazın Türkmenler otururlar. B. A.

kâfların hepsi de bütün Türk dillerinde yumşak kâftır.

Dördüncüsü.. adı verilen nesnenin sahibi manasındadır (bileklik er) gibi ki “bilekli bileği kuvvetli er,, demektir. Ve “bitiklik er,, gibi ki yazılmış kâğıt sahibi demektir. [*]

Beşincisi.. Meful manasındadır. (bilik kişi ara ülüklük ol) gibi ki “bilgi insanlar arasında üleş-tirilmişti,, demektir. Ve (töşeklik toşek) gibi ki “döşeli döşek demektir. Son iki manada dahi kâflar serttir.

Sayfa 43I Cilt I

Sonunda elif ve nun bulunan kelimeler beş yolda kullanılır. Bu da gayın veya kâflı olur.

Birincisi - filin mavsuf için devamını gösterir ve filin mavşuftan çok çıktığını bildirir. (Bu oğul ol burnu yumurgan) ve (Bu er ol ezgü safın tirilgen) gibi “burnu çok kaniyan çocuk ve güzel adla, sanla yaşıyan kimse demektir.

İkincisi - bir sıfat olur ki o sıfat mavsuftan başkasına geçer ve mana o sıfatın mevsufla beraber devamını gösterir. (Bu ol tonun kurutgan ve bu er ol sufug sümürgen) gibi ki “sık sık elbisesini

(*) Niğde kasabasının poyrazında (Melendiz) adında bir yayla vardır, burada on iki köy bulunmaktadır. Başka soylarla karışmamış olan bu köylüler hâlâ (Bitik) kelimelerini kullanırlar. Fakat bayı (f) yapmışlardır. Tezkereye ve pusulaya (Fitik) derler... B. A.

kurudan adam ve suyu sümürgen kimse,, demektir.

Üçüncüsü.. mevsuf, meful manasınadır. (Bu er ol kakılğan, ve sokulğan) gibi ki “bu kogulğan ve sokulğan adam,, demektir. (Bu er ol yirden yirge sürülgen) sözü de böyledir.

Dördüncüsü.. istemiyerek kendisinden çıkan bir işle mevsuf olmaktır. (Bu kişi ol sözün unutğan ve tügün ol seşilgen) gibi ki “bu adam sözünü unutğan ve bu düğüm çözülgen) demektir.

Beşincisi . . yalnız isimdir. Kendisinden, başka bir mana aranmaz (tavşan) için (tafıuşğan), ada soganı için (gefürgen) denildiği gibi.

Bütün Uguzlar ve çadırda oturan göçebeler ve (Bizanstan Çine değin Türkler) filin devamına alâmet olan gayın ve kâfı - sözü yeyniltmek için - çıkarıp atarlar; Sıfatlarda erkek ve dişi arasında ayrılık yoktur, bu, sözün gelişinden belli olur.

*
* *

Sayfa 5 Cilt 2

Sert harfli kelimelerde tatlılık için en doğru kural mazi dalı (ta) olmaktır. Sert harfler (pa. çim, kaf, kâftır.) Buradan başka yerde dal ta olmaz. [*]

[*] Yeni Türk harflerinde sert harf sekiz tanedir: s, p, t, ç, h, ş, f, k. Sekiz buçuk asır evel kitap sahibi bu harflerin beş olduğunu kabul etmiş ve vazifelerini göstermiştir. Merhumun eyi bir lisancı olduğuna bu da büyük bir tanıktır.

B. A.

Sayfa 6 Cilt 2

(Turur) mazisi ve mastarı olmyan bir fiildir.
(o) manasınadır.

*
* *

Sayfa 26 Cilt 2

[Tasrif ve sıfat]

Fiillerin temeli mazi ve emirdir. Fiiller mazi üzerine döner. Birinci sebep.. Mazide kelimenin ilk harfi üstün ise muzari ve mastarda dahi üstündür.

Mazide kelimenin ilk harfi ötürü ise muzari ve mastarda dahi böyledir Bardı, barır, barmak turdu, turur turmak ve tizdi, tizer, tizmek; gibi.. Aarapçada böyle değildir, bu dilde mazi, muzari, mastar biri birine uymaz. Türkçede bütün fiiller ve tasrifler bir düzen ve bir yol üzeredir.

İkinci sebep.. fiiller mazi sigasında muzaaf olur; müzari ve mastar sigalarında değil..

Üçüncüsü.. Faillerin sıfatı, (ismi fail) - Uguz, Kıpçak Yamak, yagma, Argu ve Suvarlardan Beçeneklere değin konar göçer Türklerce - mazi üzerine kurulur. Bardı, bardacı gibi ki "vardı, varıcı,, demektir. Mazi alâmeti olan dal ile (ya) arasına (cim) gelmiştir. (Turdu, turdacu) dahi böyledir. Her yerde kural budur. Türk dillerinin bir çoklarında (ismi fail) emri hâzır sigası üzerine ku-

rulur; fiillere ayrı ayrı manalar için getirilen ve ziyade kılınan harfler, emri hazır sigası üzerine getirilir.

*
* *

Bilesiniz ki mazi her zaman dal ve ya ile yapılır. Yalnız dal sert harflere çatarsa (ta) olur. Sert harfler şunlardır (p, t, çim, kâfdir. [*] (tepti, kaktı, çekti) gibi. Kaf dahi sert harfler arasında sayılabilir (baktı) gibi (çöktü) kelimesi de böyledir. Esas ve fasih olan budur.

*
* *

Müstakbel fili “ ra „ ile yapılır. Kelimenin kökünde “ra„ bulunursa bir “ra„ daha getirilir. Bir “ra„ nın, kelimenin kendisinden olup olmadığını anlamak için mazi alâmeti olan dal ve ya atılır. Kalan parçada “ra„ varsa o “ra„ asıl kelimedendir ve sakindir. muzari alâmeti için ikinci bir “ra„ getirilir asıl kelimedede “ra„ yoksa muzari alâmeti olarak bir “ra„ getirilir. mazide “bardı„, emri hazırda “bar„, muzaride “barır„ olur. “Ol turdu, tur, ol yukarı turur gibi.. Uguzlar muzari “ra„ sının çoğunu atarlar ise de bu doğru ve güzel bir şekil geçildir. Geldi gibi kendisinde “ra„ bulunmayan bir filin emri “gel„, muzarii “gelir„ dir.

[*] Divan sahibi ikinci cildin beşinci sayfasında sert harfleri (p, cim, kaf, kâf) olarak göstermişti.

(güldü er) adam güldü, kelimesinden (gül ve güler) olur. Asıl kelimedede bulunmıyan (r) burada muzarie getirilir. Uğuzlar öbür Türklerden burada ayrılmazlar, onlarda (ra) bulunmıyan kelimelerin muzariinde (ra) getirirler. İki harfli kelimelerden (brdı) kelimesini (bardı) imlasında yazmak dahi olabilir. Fakat emri hazırında her halde elifle (bar) yazmak gerektir. bunun gibi isimlerde dahi (met = uzatma) harfi - imlâ harfi - getirmek dahi olabilir.

Sayfa 32 Cilt 2

Mastar

Mastarlar bütün fiillerde bir düzen, bir kural üzere yapılır. Buda kelimedede kaf ve gayın bulunursa ve fiil müfret olursa emri hazırda (mim, elif, kaf) ziyadesile yapılır.

Emri hazırda (kâf) bulunursa ve yahut kelime sert olursa kaf yerine kâf gelir. Kafli mastarlar, (ol ya kurdu) gibi ki “o adam yay kurdu,, demektir ve Kurar, kurmak gibi; kâfli mastarlar [geldi, gelmek] gibi. Bütün mastarlarda değişmez kural budur.

Sayfa 34 Cilt 2

Mastarların bir başka çeşidi daha vardır o da bir fiilin yapıldığı sırada faile izafe ile mastar olmaktır ki isim yerine kullanılır.

Kuralı, köke kalın ve kaflı kelimelerde (kağ ve ya) getirilir. Kelime sert ise sonuna (kâğ ve ya) gelir. [maddei asliye] emri hazırın kendisidir.

[ol barığ bardı] gibi ki, “o varış vardı,” demektir ve (anın iş kılığı belgölük) gibi ki “onun yaptığı iş meydanda,” demektir ve [sükel tınığı artak] gibi ki “hastanın soluğı fena,” demektir. (mening yorukum netek) gibi ki “benim gidişim nicedir,” demektir.. Bu kelimeler (er ulug tındı) sözünden alınmıştır. “Adam yüksek soludu,” demektir.

Bu mastarlar izafetle mastardır. Aslı yürüdü fiilinden alınmıştır. Halbükü fiilde kağ yoktur. (Gayın) ancak kendisinde kağ gelen mastarlara getirilir.

Fiilden dal ve ta kaldırıldıktan sonra kalan kök ki mastar kendisinden çıkan bu kurala dikkat etmek gerektir.

Kâğ, asıl mastarlarında kağ bulunmıyan kelimelere gelir. [anın yarmak tiriki gör) gibi ki “onun para topladığını gör,” demektir ve (taz gebki börkçiğ) gibidir ki “ kelin gelişi külahçıyadır,” demektir. (*)

Bu manadaki mastarlarda kağ gelmez, kağ ancak (gayın) ın gelmediğı yerlerde gelir. Şöyleki kağ, mazı alâmeti olan dal ve ya arasına getirilir ve mastar olur. Sert olan mastarların mazi-

(*) Bu şekil batı Türkçesinde yoktur. Bunun yerine (hasılı mastar) sigası kullanırız, gelme ve geliş gibi.

lerinde kâf gelir. Anın bardıkı barmadıkı bir) gibi ki “onun gidip gitmemesi birdir,, demektir. Burada (gayın) ın yeri yordtur çünkü (turdu) denecek yerde (turgu) denemez. Netekim (mening bardıkım barmadıkım) denecek yerde (bargı) denemez. [*]

Kâf bu misallerde gelmiştir. (Anın geldiki gelmediki bir) gibi ve (senin gördüknün görmedüknün bir) gibi ki “senin gördüğün görmediğin birdir,, demektir. Bu kurallar bütün kelimelerde böyledir.

*
* *

Sayfa 36 Cilt 2

Bu bapıan emri hazır iki harf üzerinedir. (Bar) gibi ıı “git,, demektir (gel) dahi böyledir.

Türklerin çoğu emri hazır sigasının sonuna tok, kalın ve mastarı kaflı kelimelerde “gayın,, ve “lâm,, sert ve mastarı kâflı kelimelerde “kâf,, ve “lâm,, getirirler. “Bargıl, turğul,, gibi.. emri hazırın son harfi “gayın,, olursa lâmdan evel kaf getirilir “tağka ağkıl,, gibi. Ve “süt sağkıl,, gibi ki “süt sağ demektir.

Kâflı olan kelimelerde “efge gırgıl, yarmak tırgıl,, gibi ki “eve gir, para topla,, demektir. [**]

[*] Kitabın bu son parçasında ufak bir yanlışlık var ise de ben, bu şekilde olması ihtimaline göre düzelttim.

B. A.

[**] Bundan dört yüz yıl önüne kadar bu şekil emri hazır anadolu ve batı Türkcesinde dahi vardı. (Okuyanı dinleyeni, yazanı) (rahmetinle yarlağıl yaganı) gibi. B. A.

Emri hazırı iki, üç dört, beş harfli olan fiillerde dahi bu kural yürür. “Yük götür, at sufgar,, gibi, “götürgül, sufgarğıl,, dahi denir. Bu çeşit emirler ancak muhatap yalnız olduğu zaman yapılır.

Muhatap iki ve ya üç ve ya daha ziyade olursa “ğıl ve gil,, takıları düşer. “Tesniye cemi,, gibi hallerde emir sigası bir çeşittir, erkek ve dişi için dahi bir tek şekil vardır.

Bir kişi için “bar,, denilir. iki kişi için “barınglar ikikü,, denilirki ikiniz varınız demektir. Cemi için de “barınglar kamug,, denilir, hepimiz varınız demektir.

Muhatap yaşlı ve ya derecesi yüksek olursa cemi sigasıyla söylenir “barıng,, gibi, bir kişi için dahi kullanılır. Uğuzlarla, Kıpçıklar “müfrette,, yalnız olan failde “bar,, ceminde “barıng,, derler; cemi alâmeti olan “lar,, ı atarlar. Bu edatın yerine nuna benziyen bir kâlla bir “za,, getirirler. File nun ve kâf gelmesi ancak muhatap halinde olur. Mütেকellim ve gâiplerde olamaz.

Sayfa 39 Cilt 2

“Dal,, mazi alâmetidir ve her zaman esiredir “bardım, bardıng, bardı gibi [*] mim mütেকellim,

[*] Divan sahibi burada arapça tasrif sırasını almamış yepyeni bir yol tutmuştur, Önce mütেকellim, sonra muhatap, daha sonra gaibi getirmekle bu günkü tasrif şeklini o vakit bulmuş oluyor.

nunla kâf muhatap, ya gaip fiil alâmetidir. Türkler, muhterem yalnız bir adama da “bardingız,, derler ki “vardiniz,, demektir. Uğuzlar bununla ceme hitap ederler, kural Uğuzların kullandıklarındadır. Fakat büyükle küçük arasındaki fark ve sözdeki güzellik te obür Türklerin dillerindedir. Bütün Türk lûgatlerinde kural budur ki mazide dal esiredir.

*
*
*

Sayfa 40 Cilt 2

Bir çok manalar için bu bapta fail beş ayrı yoldan gelir. Kendisinden fiil çıkan fail üzerinde Türkler ayrılmışlardır, fiillerden alınan sıfatlar hususunda birleşmişler ve bütün Türkler burada bir yoldan gitmişlerdir.

Birincisi.. Türklerin ayrılmış oldukları fail beyanındadır (bardacı = varıcı) ve (tardacı = durucu) gibi.. bu sıfat fiil üzerine kurulmuştur. Bu da dal ile ya arasına bir “cim,, getirmekle yapılmıştır. Bu lûgat ruslara kadar Uguz, Kıpçak, Yagma, Ugrak, Suvarlar, Beçenek Türklerinde böyledir.

“Bardı,, kelimesindeki fili mazi alâmeti olan dal ve yadır. Dal maziye alâmettir. “Ya,, gaibe izafe ve kinayeden ibarettir. netekim “bardng = vardın,, ve “bardm,, kelimelerinde bu “ya,, düşmüştür; çünkü birisi muhatap, obürüsü mütekallimdir. [*]

[*] Kâşgarlı Mahmudun bu sözleri eski imlâ usullerine göredir. B. A.

İmdi “bardacı,, kelimesindeki “cim,, ile ya-
nın, failin nışanı olduğunu bildik. Bu “ya,, mazi
gaipteki ya değildir. Bu “ya,, nisbet ve sıfat
[ya] sıdır “etci, etmekci,, gibi..

Bütün Türkler “isimlere cim ve ya,, getirerek
o ismi zanat sahipleri için sıfat kılmakta bir-
leşmişlerdir. Ekin demek olan “tarıg — darı,,dan
“tarıgcı,, ve etik kelimesinden “etikçi,, gibi..
bu kural sert = ince ve tok = kalın kelimeler-
de hiç değişmez. Çine degin Çiğil, Barsagan,
Kaşgar, Argu, Uygur dillerinde bu çeşit failer
emri hazırda yapılır. Kelime kâflı ve tok olur-
sa “ci,, den önce “gayın,, gelir. Kelime sert ve
kâflı ise “kâf,, gelir. “Bar,, dan “bargucu =
varıcı, “tur,, dan “turgucu = durucu,, gibi, ve
ya kurgucu, tafar kapkucu, at sufgargucu,, gibi..
yay kurucu, mal kapıcı, at sulayıcı demektir.
İki harfli olan emmri hazırların ikinci harfi
“gayın,, olursa sıfat gayını “kaf,, olur “tağka
ağkucu,, ve “koy sağkucu,, gibi ki “dağa çı-
kıcı ve koyun sağıcı,, demektir. Bir cinsten
iki harfin bir arada toplanmaması için bu ya-
pılmıştır. Emri hazırda dahi böyledir.

Kelime kâflı olursa mazi dalı yerine sert
kâf getirilerek sıfat yapılır “gelgücü er,, ve
“eige girgücü,, gibi.

Uguzlarla birlikte saydığım Türklerin dilleri
kurala uygundur, bunların sözleri ilk gösterilen
yoldadır.

Bu bapta Çiğil Türkleri ve başkaları Uguzlara uyarlar, aralarında ayrılık kalmaz. Uguzların ilçî için [yürüğü] ve çiftçi için [tarığü] dedikleri gibi öbürleri de böyle derler. [Yürüdeci] ve [tarıdacı] demezler.

Vaktaki bu gibi sıfatları emri hazır üzerine kurdular; emrin sonu sakın olduğu için yalnız cim ve ya ile iş bitmedi; [turucu, barucu] deseler emir sigası bozulmuş olacaktı, bunun içindir ki kaflı kelimelerde [gayın], kâflı kelimelerde [kâf] getirildi. İmdi meydana çıktı ki, bütün Türk uruklarının dillerinde bu sıfatlar emri hazır üzerine kurulmuştur. Sıfatlarda [gayın] ve yahut [kâf] getirilmesinin sebebi muzaf mastarlarda [gayın] veya [kâf] getirilmiş olmasıdır. [anın turugunetek] gibi ki “anın durması nasıldır,” demektir. ve [taz gelüğü bürkçüğe] gibi, bazı kere mastarlarla fail vasıflanır.

ikincisi.. filin devamı ve failden filin çok olarak çıkması ile vasıflanan faildir; bu çeşidin kuruluşu bütün Türk dillerinde emri hazırlandır. Kaflı kelimelerde [gayın, elif, nun] getirilerek yapılır emrinde [bar] ve mevsufun o işi çok yaptığını göstermek istenildiği zaman [ol er ol efge bargan] denilir ki “o adam o eve varan, varır,” demektir. Kâflı kelimelere örnek, [gülgen er] gibi ki “çok gülen adam,” demektir.

Üçüncüsü.. Bir faildir ki kendisinden - işin çıkmasından önce o işin olmasını istemek ve arzu etmek manasına sıfat olarak - söylenir. Bu fail emir üzerine kurulmaz.

Filin kökünün sonuna tok ve kâflı kelimelerde [gayın, sin, elif, kaf = gsak] gelir [*] kelime sert ve kâflı ise [kâf, sin, elif, kâf = ksek] takıları gelir ve emri hazırda sakın olan son harf esire ile harekelenir. [bar] kelimesinden [ol efge barıgsak ol] gibi ki “eve gitmeyi istiyor,, demektir ve [tur munda] sozünden [ol munda turugsak ol] gibi ki “o burada durmak istiyor“ demektir ve ol berü geliksek erdi] gibi ki “beriye gelmek istiyordu,, demektir.

Dilek ve istek manası arzu olunduğu zaman isimler dahi sıfat yapılır. [ol er ol tafarsak] gibi ki “o adam malı çok sever,, demektir ve [bu uragut ol ersek] gibi ki “bu kadın koca istiyor,, demektir. Lâkin isimden yapılan bu gibi sıfatlara [gayın] ve ya [kâf] gelmez.

Dördüncüsü. haber verilen bir işi işlemek failin hakkı olması manasına bir sıfattır [**] bun-

(*) Kaşgarlı mahmudun burada “bu fail emir üzerine kurulmaz demesinden dileği “sonu sakın olduğu halde,, demk olsa gerektir. Netekim “harfi asli,, = kökün sonuna demekle buna işaret etmiş olmalıdır.

[**] Daha doğrusu fail, haber verilen gizli bir işi işlemek hakkı olduğu sıfatıyla vasıflana.

da başka bir mana daha vardır o da [failin bir işi işlemek azminde olmasıyla] sıfatlanmasıdır.

Bu türlü failde emri hazırın sonu sakın olduğu halde emir sigasının sonuna kaflı kelimelerde “gayın, lâm, kaflı,” ve kâflı kelimelerde “kâf, lâm,” getirilir “bar,” dan “ol barguluk erdi,” gibi ki “o varmalıydı = varmak hakkıydı,” demektir ve “ol turguluk erdi,” ; gibi; bazı Uguzlar bu gibi yerlerde ki lâmı sin yaparak “ol mendin barıgsak erdi, ol mendin barıgsak teğül,” derler.

Beşincisi . . Bir faildir ki “fail bir işi işlemeği içerisinde saklamakla sıfatlanabilir, bu türlü fail bundan evvelki faile çok benzer; çünkü onda azim vardı, buda emri hazırın son harfini harekelemekle olur; ziyade olunan harflerin birincisi de sâkindi kaflı kelimelerde “gayın, lâm, ya,” ve kâflı kelimelerde “kâf, lâm, ya,” getirmekle yapılır. “Men senge barıglı men,” gibi ki “ben sana varmayı içirimde saklıyordum demektir ve “ol menge gelikli turur,” gibi ki “o bana gelmeyi içerisinde saklamaktadır,” demektir.

Sıfatlardan bu türlü müzaf mastarlar üzerine kurulur; lâkin “lâm ve ya,” ziyade kılınarak sıfat olur; çünkü biz söylemiştik ki “gayın,” ya hut “kâf,” köke ziyade edildiği zaman “filin yapılmakta olduğunu haber veren,” müzaf bir masdardır. Netekim “anın barığı gör,” ve “anın geliğı gör,” denilrki “onun gittiğini, geldiğini gör,” demektir. Bu şekil, mastar olduğuna göre,

bir lâm ve ya ziyade ederek sıfat dahi yapılır. Bu çeşit sıfatlar bütün Türklerce böyledir; hiç bir ayrılık yoktur.

Sayfa 49 Cilt 2

Meful, bir şekil üzerinedir; buda emri hazırın sonuna “mim,, ve “şın,, getirmekle yapılır. “kurmuş ya, kazmış arık,, gibi ki kurulmuş yay, kazılmış ark demektir. [*]

Emri hazır bu sigada olduğu gibi kalır. Ancak müteaddi fiillerde “mim,, ve “şın,, getirilir. lâzım fiiler dahi bazı kere “mim, ve şın,, alır “efge barmış,,=eve gitmiş,, fakat ben bilmiyorum,, demektir ve “ol menge gelmiş,, gibi ki “o bana gelmiş ben bilmiyorum,, demektir. Buradaki “mim ile şın,, geldi sigasındaki “dal) ve “ya,, gibidir. Aralarındaki fark şudur ki dal ve ya, söyliyene adamın yanında o işin yapıldığını haber verir. Ve söyliyenin yanında işin tahakkukudur. “Bar-dı,, nın manası “o gitti, ben gözümle gördüm,, demektir; amma mim ile şın.. İşin “söyliyenin bulunmadığı bir yerde, bir zamanda,, yapılmış olduğunu gösterir. “Ol barmış,, gibi ki “o gitmiş ve ben gittiğini görmedim,, demektir.

Lâzım ve müteaddi bütün fiiller böyledir. Kafli ve kâfli mastarlarda değişmez. “barmış kişi, gelmiş er,, gibi cümlelerde “mim ile şın

[*] *Bugünkü türkçemizde bu şekil meful (lâm) ile gelir.. B..A..*

bu kelimeleri sıfat gibi kılar. Fakat “dal,, ile “bardı, geldi,, gibi kelimelerde bunu yapamaz.

*
* *

Sayfa50 Cilt 2

Yagma , Tuhsu , Çigil , Argu , Uguzlar gibi Çine değin bir çok Türkler mazinin dal ve ya ile olmasında birleşmişlerdir. “Bardı,, gibi. Uguzlardan ve Kıpçaklardan bir takımları ve suvar Türkleri “ya,,nın yerine “kaı,, ve ya “kâı,, getirilir. Bu lûgatta müfretle cemi arasında hiç bir fark yoktur. “Ya kurduk,, yay kurdu demek olduğu gibi “men ya kürduk,, ben yay kurdum demektir. “Biz ya kurduk,, sözü de “biz yay kürduk,, demektir. “Gayınlı,, kelimelerde dahi kural böyledir. “Ol sût sağdı,, sözü “o sût sağdı,, manasınadır. “Olar tağka ağdı,, sözü de “onlar dağa ağdılar,, manasınadır. Biz ağdı,, dahi böyledir. “Ol ani urduk, men munda turduk,, daki “o onu vurdu, ben burada durdum,, demektir. “Ol geldik = o geldi, biz geldik, olar efge girdik = onlar eve girdiler,, gibi; görüldüğü üzere müfretle cemi arasında bu dilde fark yoktur.

Uğuzların çoğu bu kafın yerine “mim,, getirirler ve müfretle cemi ayırmazlar. Müfret mütekellim ve cemi mütekellim sigalarının iki-

si de birdir “bardım,, kelimesi hem “ben vardım,, hem de “biz vardık,, demektir.

uygurlar, öz Türklerle (kendisinden haber verilen fili gaippler hususunda) birleşmişlerdir [*] [bardı, geldi] yerine “ bardık, geldik ,, demezler.

Emir sigası

Emir sigası bütün Türklerde birdir. Nefide [barmadım, delmedim] derler. Bu sigada bütün Türkler birleşmişlerdir.

Fili gaibin nefyinde Uğuzlar [barmadık] derler ki varmadığını işittim veya gördüm manasınadır.[?]

[Gelmedik] sözü de gelmedi demektir ki gelmediğini işittim veya gördüm manasınadır. Nefyin bir çeşidi daha vardır ki “ hakikatte görmedim ,, demek olur ki [barmış, gelmiş] kelimeleğinde olduğu gibi, geldiğini veya gittiğini görmedim, giderken veya gelirken bulunmadım demek olur. Fakat [barmadı, helmedi] kelimelerindeki nefi tahkik manasınadır.

Uğuzlar fili gaipteki, (bardı, geldi) bardık, geldik kelimelerindeki tahkik manasını kaftan ve

[“] Kâşgarlı Mahmut, bir çok yerlerde Uğuzları öz Türklerden saymıyor. Daima Uğuzları Türklerle karşılaştırıyor.

mütekellim sigasında mimden çıkarırlar ki bunu o bir Türkler (ya) dan çıkarırlar. Uguzlar kalfa mimi tahkik alâmeti yapmışlardır. Bu kural her zaman birdir, şaşmaz.

Tekit için cümlede gelen mastar fiil'den evel gelir. Arapçanın aksinedir. (Ol barmak bardı) gibi ki “varış, vardı,” demektir ve (ol gelmek geldi) gibi; buralarda mastar öne geçirilmiştir.

” “

Sayfa 53 Cilt 2

Filin tasrifi = çekilmesi

Bardı, barır, barmak, bar, baringlar . gibi .. emri hazırın ceminde Türklerin kuralı [lâm, elif] ile birde [ra] ziyade kılmaktır. Uguzlarca cemi hazır sigası nuna benziyen [kâf] ile yapılır.

Netekim Türkler, saydıkları kimseye, yalnız olsa da yine cemi sigasıyla [barıng] derlerki “ varınız ,” demektir.

Nehye gelince oda emri hazır sigasına [mim ve elif] ziyade kılmakla olur. Bütün nefilerde böyledir, [barma, turma] gibi, cemilerinde [barmanglar, turmanglar] denir. “Varmayın, durmayın,” demektir.

Emri gaippte [ol barmasun, ol gelmesun] denilir. Müsbette [barsun, gelsun] denir. Emri gaip sigası yapmak için [sin, vav, nun] gelir,

bütün lûgatlerde emri hazır üzerine ziyade olunur. [Nefsi müekkellim] sigası [barır men] dir-ki varırım demektir. Uguzlar iki [ra] dan birisini atıp tek bırakırlar ; [ra] ların birisi kelimenin kendisindendir birisi de istikbal [ra] sıdır [men barın, men turun] gibi ki ben varırım, ben dururum demektir. Kelimede [ra] yoksa istikbal [ra] sı gelir. Geldi kelimesinde [ra] yoktur.

Mütekellimde [men geliren] denilir [*] güldü kelimesin mütekellimin de [men gülüren] denir.

Uguzlar [men barırmen] cümlesindeki mimi elif yaparak [men baran] derler; netekim [men yakuran] dedikleri gibi. Obür Türkler [kurarmen] derlerki [ra] nın birisi kelimenin kendi rasıdır, obürü de istikbal rasıdır. Sonra da [men] i söylerler, kural böyledir. Fakat uguzların söylyişi hafiftir. Nefide [ol barımas] ve [men barımasmen] derlerki ben varmam demektir; Türkler arasında burada ayrılık yoktur. Fiillerde nefyin kuralı, emir sigası üzerine (mim, elif, sin) ziyade kılmaktır. İster mütekellim, ister gaip olsun cemi için (lar) harfi ziyade kılınır. [olar basmaslar] gibi ki onlar varmazlar demektir [biz barmasmız]-cümlesi de biz varmayız manasınadır.

[*] Bugün Anadolunun bir çok yerlerinden ben gelirin, ben giderin derler.. Azeristan Türkçesinde ve Anadolunun doğu taraflarında [men gelirem] derler.

Müstakbel sigası

Bir işin ileride yapılacağını göstermek için emir sigasına kâflı ve kalın sesli kelimelerde (gayın, elif, ya) . . . kâflı ve ince sesli kelimelerde (kâf, elif, ya) getirilir. [ol ya kurgay] ve [ol sût sağkay] gibi ki o yay kurar ve o sût saġar manasınadır. (Ol efge bargay, ol menge gelgey, ol yarmak tirgey) gibi ki “ o eve varacak, o bana gelecek, o para toplıyacak „ demektir, bu kural dahi şaşmaz.

*
* *

Bir filin faili o işi yapmak üzere ise ve yahut o iş (olayazıyorsa) , olması yakın ise emir sigası üzerine kâflı ve tok kelimelerde [gayın, elif, lâm, ra] .. kâflı, sert kelimelerde ise (kâf, elif, lâm, ra) ziyade edilir. Bütün Türk dillerinde böyledir [men bargalırmen, men] turgalırnem denilir (ol efge girgelir) gibi ki “o eve girmek üzeredir,, demektir. [ol yarmak tirlgelir] gibiki o para toplayayazdı demektir. Bu kural dahi her zaman ve her yerde böyledir.

Sayfa 56 Cilt 2

İsmi zaman, ismi mekân, ismi alet

İsmi zaman için kâflı kelimelerde emrin sonuna [gayın ve vav] , kâflı kelimelerde (kâf ve vav) zi-

yade kılınır; bu lûgat Çine kadar Çigil, Yağma, Tuhsu, Argu ve Uygur dillerine aittir.

Uğuz, Kıpçak, Beçenek, Bulgar Türkleri bu yolda emir sigasına (elif, sin, ya) ziyade ederler. Örnekleri (buya kurgu uğur ermes) ve (bu turgu yir ermes) gibiki bu yayın kurulma zamanı değildir, ve burası oturulacak yer değildir demektir (bu tağ ağku ermes) bu tağa ağacak, çıkacak zaman değildir demektir.

Evelce de görüldüğü üzere emri hazırın sonu gayın olduğu için ismi zaman edatı kaf olmuştur. Uguzlara göre (bu tağ ağası uğur tegül) şimdi dağa ağacak zaman değil manasınadır. Bununla beraber ismi zaman, ismi mekân takısı olan (uğur) ve (yir) kelimelerini birlikte söylerler (bu efge girgü od ol “şimdi eve girecek zamandır demektir. Ve (ol bizge gelgü buldu) gibi ki “o bize gelmeli oldu,, demektir. Uguzlar (ol bizge gelesi buldu) derler.

Fiillerden bu türlü sü isim gibi kullanılır ve (senin bargung kaçan) derler ki “senin gitmen ne zamandır demektir. Uğuzlar bu manada (senin barasing kaçan) ve (menig bargum yaktı) derler ki “ne zaman gideceksin, benim varmam yaklaştı,, demektir. Uğuzlar (menig barasım derler. (Sin ve ya) getirmek onlar için bir kuraldır. Dillerinde kâflı ve kafı kelimelerde bu kural

[1] Bu şekil, gelesi gidesi şekli hâlâ Anadolunun bir çok yerlerinde kullanılır.

değişmez; başkalarının dillerinde gayın kaf ve kâf değişir.

İsmi alet

Her cinsten ismi alet, o bir isimler gibidir; ve fiilden alınır. (Yeygü nenk) = yenilecek şey, (urgu) = vurulacak gibi..

(yığaç bıçgu) ağaç bıçkısı gibi. Bu türlü ismi alet [evelce olduğu üzere] kafli ve kâfli kelimelerde (gayın ve kâf) değişmesi vardır. Uğuzlar burada dahi ayrılırlar. Uğuzlar ismi aleti her zaman (sin ve ya) ile yaparlar ve (yığaç biçesi nenk) derler.. Bütün fiillerden getirilebilen kural ve usulleri burada gösterdim; bunları iyi bellemekle o birlerini bellemek ve çıkarmak kolaydır.

Çünkü ben sözü hayli uzattım. Bu yolda Türkten eşidilen kelime anlaşılabilir.

Sayfa 71 Cilt 2

Ol menge közezdi) = o benim için bir şey sakladı. Ve (ol meni közezdi) = o beni gözledi; ve közezir, közezmek gibi kelimelerdeki (za)lar kuraldan dışarıdır. Çünkü lâzım fiillerin müteaddi olması emir sigası üzerine bir (ra) ziyade kılmakla yapılır (er kaçtı) filinin müteaddisi (ol anı kaçurdu) dur. Yine (er suf geçti) sözündeki geçti filinin müteaddisi (geçirdi) dir; bu fiiller asıllarında lâzımdır.

İmdi (suf tamdı) = su damladı ve (meni köztü) beni gözledi sözleri kıyas üzerine vacip oldu. (Burada kitabın aslında bir eksiklik vardır.)

Uğuzlar bir takım (za)ları (radan) bedel kırlarlar. (Ol tafar alduzdu) gibi ki o adam malını aldırdı — soydurdu demektir; kelimenin aslı (aldı) dır.

*
* *

Sayfa 74 Cilt 2

(Lıkın, likin) = beraber manasına iki harftir. [Lâm] ın ötürü olduğu dahi vardır.

Bir takım yerlerde (ile) manasına gelir. [bilgin uluğka teğdim] gib ki “bilgi ile ululuğa erdim demektir. Ve (ezgülükün gel, isizliğin gelme) gibi ki “eyilikle gel, kötülükle gelme „ demektir. Bu edatlarda kaf asıldır. Fakat evelcede söylediğim üzere kâf kaftan bedeldir. (lıkın ve likin) deki lâmlar, bunlardan önce gelen kelimenin son harfi ötürü ise ötürü, esire ise ve yahut sakın ise esire olur.

*
* *

Sayfa 90 Cilt 2

[Şın] harfinin bir çok manaları vardır. Bunlardan birisi.. iki veyahut daha ziyade kimseler arasında bir işte ortaklık manasına gelir. (ol me-

nig birle topuk kapıştı) gibi ki “ o benimle top kapıştı „ demektir ve [ol mening birle tepişti] gibi; bu manadan dört kol ayrılır.

Birincisi : bir işte yardım manasınadır. [ol menge ton tikişti] ve [ol menge bitik bitişti] gibi ki “ o bana elbise dikmekte yardım etti ve o bana kitap yazmakta yardım kıldı „ demektir.

İkincisi : bir işi kimin daha eyi yaptığını anlamak için karşılaşmak ve yardışmak manasına gelir. [ol mening birle çalıştı] gibi ki “ o benimle güreşti „ demektir ve [ol mening birle ya kuruştı] gibi ki “ hangimizin daha güçlü kuvvetli olduğunu göstermek için o benimle yay kurdu demektir.

Yardım ile karşılaşmak arasında fark : [menge] kelimesi gelirse yardımlaşmadır ; (mening birle) kelimesi getirilirse karşılaşma manasınadır.

Üçüncüsü : isimlerin sonuna lâm ve şın getirilerek yapılır ve isim, ortaya konulan nesnenin adı olur. (oynadım atlaşı) gibi ki “atı ortaya koyarak kumar oynadım „ demektir. Ve (oynadım altunlaşu) gibi ki “ altını koyarak oynadım „ demektir.

Dördüncüsü : sade ve yalnız fiil olur; kendisinde şu saymış olduğumuz manalardan hiç birisi yoktur. (kemişti nenkin) gibi “bir şeyi çıkardı„ demektir. ve (ol aning birle gerişti) gibi ki “ o onunla savaştı „ demektir.

Sayfa 109 Cilt 2

(Lâm) üzerine kurulan fiil üç yoldadır. Birincisi faili meçhûl fiillere gelir. (Ya kuruldu) ve (eruruldu) gibi ki “yay kuruldu,, “Adam vuruldu,, demektir. Asılları (kurdu ve urdu) dur.

İkincisi: lâzım olan fiillerden meçhûl fiil yapmaktır. Fakat bu şekil Arapçada yoktur. (Ol nenk görüldü ve ol yirge barıldı) gibi ki “o şey görüldü ve oraya varıldı,, demektir.

Üçüncüsü: kendi başına bir fiil olmaktır. (Ölük tirildi ve süt sağıldı) gibi ki “ölü dirildi, süt sağıldı,, demektir. Men tangrıga tapındım ve ol menge tapındı) gibi ki “ben ulu tanrıya ibadet ettim ve o adam bana hizmet etti,, demektir.

*
* *

Sayfa 112 Cilt 2

(Ol efke barındı) gibi fiiller hakikatte var olmayan bir nesneyi kendisinde varmış gibi göstermek için kullanılır. (O sağırlandı) gibi ki hakikatte sağır olmadığı halde sağır gibi göründü manasınadır.

*
* *

Sayfa 125 Cilt 2

Kendisine nun getirilen fiiller bir takım şekillerde bulunur.

Birincisi: Failin işinde başkasının yardımı olmaksızın kendi düşüncesile, kendi kafasıyla yaptığını gösterir. Bu çeşidin aslı iki harfli kelimedir. (Ol eîge barındı ve ol aş tatındı) gibi ki “o adam eve gider gibi görünür. Hakikatte gidici değildir ve o adam yemek dadar gibi görünür. Hakikatte dadıcı değildir,, demektir. Bu bap Arapçada (tefaûl) babı gibidir.

İkincisi: Başlı başına failin bir işi yaptığını bildirir. (Ol alımın alındı ve tarığ tarındı) gibi ki “kendi başına alacağını aldı ve kendisi için ekin ekti,, demektir.

Fiil bu manaya geldiği zaman cümleye [özünge = özüne] kelimesi getirilir. Lâkin failin yapmadığı bir nesneyi yapar gibi görüldüğü zaman bu kelime getirilmez.

Üçüncüsü: Lâmla nunun birleşmesidir ki lâm nundan değişmiştir. (Bitik bitildi, bitindi) denilir ki faili meçhûldür; “kitap yazıldı,, demektir.

Dördüncüsü: Fiil ancak kendi öz manasına gelmektedir ve kendisinden başka mana murat olunmamaktır. (Kul tangrıga tapındı ve tangrıga sığındım) gibi ki “o adam tanrıya tapındı ve ben tanrıya sığındım,, demektir.

” “

Sayfa 127 Cilt 2

İstikbal fiilleri iki türlü olur.

Birincisi: Muzariin ortası sakın olmaktadır. (Ton gedüzdü) gibi ki urba kiydirdi demektir.

Bunun muzarii (kezzür) gelirki kiydırır demektir. Zâl harfi mazi sigasında harekeli, muzari sigasında sakindir (Tangrıga tapındı) sözünün muzarii (tapınır) dır. Ba harfi mazide harekeli muzaride sakindir.

İkincisi: filin ortası mazide ve muzaride harekeli olmaktadır. (At kulak tufurdu) gibi ki “at kulağını kıstı,” demektir. Bunun muzarii (tufurar) gelir; fa harfi mazide ve muzaride harekelidir. (Tangrı meni közezdı) gibi ki “Allah beni sakladı,” demektir. Bu bapta kural o durku bir isimden fiil yapılırsa ortası muzaride harekeli olur. (Töşek töşeldi, töşelir) gibi ki “döşek döşendi, döşenir,” demektir; ve (tarıǵ safuldu, tüǵün tüǵüldü) gibi (tarla sulandı düǵüm düǵüldü) demektir.

Aslında fiil olan bir kelimededen muzari yapılmak istenilirse çok kere ortası sakın kılınır. (Süt sağıldı, sağılır; gün safuldu, safulur) gibi ki “süt sağıldı, gün endi,” demektir.

(Ra harfi)

(Ra faslında üç türlü yol vardır,

Birincisi: isimden yugrulmuş bir fiil olmaktadır. (Ton kızardı) “elbise kızardı demektir ki aslı (ton kızıl erdi) dır. Lâmla hemze atıldı ve kelime fiil oldu. (Tün karardı gibi ki “gece karardı,” demektir.

İkincisi: iki harfli bir lâzım fiil olmaktadır. (Er suf geçti) gibi ve (anı suftan geçürdü) gibi. ve (er kaçtı, kaçurdu) gibi.

Üçüncüsü: kendi hizasında yalnız bir manası olup bu manalardan başka manaya gelmemektir.

(aning boznun kazurdu) gibi ki “onun boy-nunu aldırđı,, demektir. Ve (kotardı) gibi ki kap boşalttı demektir [*]

(Za faslı)

(Za) faslı iki türdür.

Birincisi: (Za) bir fili müteaddi yapmak için gelir. (suf tamuzdu) gibi ki “adam su damlattı,, demektir. [**]

İkincisi: Ancak kendi özmanasına gelir. Ta-buzguk tabızdı) gibi. [***]

” “

Şin faslı geçmiştir. Kaf ve kâf faslı iki türdür.

Birincisi: iki harfli bir fiildirki fail kendi dileğiyle yenilmek manasınadır. (Er yağka basıktı) gibi ki “adam düşmana basıldı,, ve (er

[*] Bugün Anadolu da bu kelime bu manada kurtardı şeklinde kullanılır. B. A.

[**] Bu kelime hâlâ (damızdı) şeklinde kullanılır B.A.

[***] Konya taraflarında (ütüzmek) diye bir kelime kullanılır. Oyunda gaybermek ütölmek demektir.

usuktu) gibi ki “o susadı,, demektir. Aslı (bustu ve -ustu) dur. [*]

(Ton kirikti) gibi ki “don kirlendi,, demektir ve (er künüktü) gibi ki “adam arıkladı, arkadaşlarından geri kaldı,, demektir.

İkincisi: fiil kendi hizasındaki öz manasına gelmektedir.

(er efge aşıktı) gibi ki “evini özledi,, demektir. [**] ve (er işi cülüktü) gibi.

” ”

Lâm ile nunun kuralları geçti; (ra)lı mastarlar dan altı harfli olanlarının ortalari harekelidir. (Kaçirmek, götürmek) gibi bu mastarlar hakikatte mastardır. İzafetle mastar olanlar beş harfli ve ortalari sakindir. (Aning yük götürgü gör) gibi ki “onun yük götürüşünü gör,, ve (aning suf geçrügü gör) gibi ki “onun sudan geçirışini gör,, demektir.

” ”

Bu bapta emri hazır üç harflidir. (tangrıga tapın ve tangrıga yükün) gibi ki “Allaha tapın ve secde et,, demektir.

[*] Anadolunun bazı taraflarında (usuktu) kelimesi uslandı, sesi kesildi, sustu manasına kullanılmaktadır. B.A.

[**] Aşk ve aşık kelimelerinin kökünü eski türkçede görmek ve bulmak kolaydır. Bu kelime Türkçeden geçmiş olmalıdır. Divanda (aşıkmaq) kelimesinin bir çok müştaqları vardır. İstemek, özlemek, çok sevmek manadır. B. A.

Ve (serin) gibi ki “ sabret „ demektir. İster-
seniz geçmişte söylediğim üzre [tapıngıl, yükün-
gül,, seringil] dahi dersiniz.

*
* *

Nehyi hazırda evelce geçtiği üzre mim ve
elif getirilir [sakınma, sevinme] gibi. Birinci şa-
hısta (nefsi mütekellimde) tapındım denir. İkinci
şahısta (muhatapta) tapındıng; üçüncü şahısta
(gaipte) tapındı denilir.

Argu Türklerinin bir takım lûgatlerinde hitap
(ta) sı gayın olur (tapunduğ ve sen anı kaçı-
duğ) gibi ki “ tapındın ve sən onu kaçırdın „
demektir. Kural bütün fiillerde birdir; kâf hitap
için asıldır. Gayın uygunsuzdur.

” “ ”

Bu bapta ismi fail [tapınggucu ve yüküngü-
cü] gibidir “ tapıncı ve secde edici „ demektir.
Bu, başka Türklerin dillerinde [tapındacı, yükün-
decı] şeklindedir. Uğuzlarda işin deva-
mı ile vasıflanan failler (tapıngan ve yüküngen)
gibidir. Bu sigalarda kaf ve kâf asıldır ki geç-
miştir. Failin bir işi yapmasını arzu etmesile va-
sıflanan fail sigası [tapıgsak er] gibidir ki “ hiz-
met etmeyi seven adam „ demektir. Bu çeşit
sıfatlar üç harfli ve üç harfliden fazla fiillerden
gelmez; gelirse de pek azdır. Kural hepsinde
birdir. İki harfliden [temenni = dilek fili] geti-
rilmek istenilirse kelimenin sonundaki ziyadeler

atılır ve sıfata delâlet eden harfler getirilir. (Tapındı) kelimesinden (tapığsak) gibi nun ve dal veya harfleri atılarak kelime aslına döndürülmüştürki oda “ tapuğ „ dır; hizmet demektir.

* *
*

Bir işi işlemek hakkı ve dilediği olmakla, vasıflanan fail sigası (beg yazuk geçürgülük erdi) gibi ki “ beyin suçu bağışlamak hakkıdır „ demektir. Ve (ol tangrıga tapunguluk erdi) gibi ki “ tanrıya tapmak hakkıdır „ demektir. Bunun kuralıda, köke bu harfleri ziyade kılmaktır. Bu çeşit bir azda mastar manası almaktadır.

” “

Bir işi işlemek üzere olmakla vasıflanan fail (ol tangrıga tapnığlı erdi) gibi ki “ tanrıya tapar oldu,, ve (ol meni sufdın geçürüklü erdi) gibidir ki “o sudan geçirenlerden idi,, demektir.

” “

Fiil ile birlikte (erdi) kelimesi söylenirse failinin onu geçirmiş ve yapmış olduğunu haber verir lâkin fiilden sonra (ol) veyahut (turur) kelimelerinden birisi söylenirse failin o işi yapmamış, fakat yapmaya karar vermiş olduğunu gösterir.

” “

Me’ul bir yoldadır (gözetmiş nenk) gibi ki “ saklanmış nesne „ demektir ve (koturmuş

kap) gibi ki “ boşalmış kap ” demektir. Lâzım fiillere (mim, sin) gelirse o filin geçmiş olduğunu gösterir (safulmuş gün, soğulmuş suf) gibi ki “ enmiş güneş ve soğumuş su ” demektir.

“ ”

Sayfa 156 Cilt 2

Kendisine (ta) gelen fiiller dört surettedir.

Birincisi : iki harfli fiillere gelir. (bardı ve baturdu) gibi ve (er sufka kardı ve anı sufka karturtu) gibi ki “ o suya kandı, onu suya kandırdı,” demektir. [*] Bu lâzım fiildir; burada müteaddı olmuştur. Yahut yine iki harfli fiillerden olup kendisine (ta) ile (ra) gelir (er ya kurdu) gibi burada fail bir tanedir. “Başka birinin o işi kendine yüklettiğini ve o işi yapmayı zorlattığını ” göstermek istenirse, file (ta) ile (ra) gelir (ol anger ya kurturdu) gibi ki “ o ona yay kurdurdu ” demektir. Burada fail iki tanedir; birisi emreden faildir; birisi işi yapan, yayı kuran faildir; yahut file, kâflı kelimelerde (gayın, ra) ve kâflı kelimelerde (kâf, ra) gelir (at turdu) cümlesinden (at turğurdu) gibi ki “ atı durdurdu ” demektir (er yokaru turdu) gibi ve (anı turğurdu) gibi (yağ erüdü) sözün-

[*] Anadolunun birçok yerlerinde “mal kardı, mal pazarda kargındır,” derler; mal çoktur, pazarda lüzumundan fazla mal vardır, demektir. (Damping) için bu kelimeden bir şey çıkarılabilir.

den (yağ erüttü) gibi ki “ yağ eritti „ demektir ve (ok kündü) sözünden (okçu küntgürdü) gibi ki “okçu okunu doğrulttu„ demektir.

(ta, ğayın, kâf) harfleri müteaddi kılan harfler değildir. Ancak (ra) harfi müteaddi kılar (kuş uçurdu, suf geçürdü) gibi kelimeler buna örnektir. Çünkü (ra) ile müteaddi olmuşlardır. (ta, ğayın, kâf) harflerinin getirilmesi sözün kolaylaştırılması içindir. Bunlar getirilmeyecek olursa müteaddi bir kelime mazide iki, muzaride üç (ra) toplanması lâzımgeliyordu, (kutgardı) kurtardı demektirki (ğayın) olmasa idi bu kelimenin (Kutrardı) olması lâzım idi ve (suf kardı) kelimesi (sufradı) olurdu; muzaride (kutrarur ve sufrarır denilmesi gerektirki üç tane (ra) bir arada toplanmış olurdu. Birisi kelimenin kendi (ra)sı, birisi müteaddi kılan (ra), birisi de muzari (ra) sıdır. İşte bu ağırlığı atmak için kelimenin kendi (ra)sı kaflı kelimelerde (ğayın) a ve kaflı kelimelerde (kâf)a döner çünkü bu şekil tatlıdır.

İkincisi: üç harfli lâzım fiillerden olup müteaddi olmak için bu bâba girmiştir. (Er tirildi) gibi. Sonra (tangrı tırgürdü) denir ki “Allah diriltti demektir.

Üçüncüsü: lâzım bir fiildir lâkin fail işi yapmaya niyet etmiş yalnız adım adım yapmakta bulunmuş manasınadır; (suf tamcurdu) gibi ki “su damzırdı„ demektir. Ve (aşıc taşgurdu) gibi ki “tencere daşırdı„ demektir.

Fiil bu manaya geldiği zaman mazide, muzaride ikinci harf sakın, dördüncü harf muzaride üstündür.

Dördüncüsü: fiil ancak kendi öz manasına gelir başka hiç bir manaya gelmez. (Tangrı meni kutğardu) gibi ki “Allah beni kurtardı,, demektir. (Er katğurdu) gibi ki “gülmekten katıldı,, demektir.

” “

Bu bapta başkasının bir işte yardım ettiğini ve yahut karşılaşmayı göstermek istenildiği zaman file (dal)dan evel (sin) gelir (ol menge at sufgarıştı) gibi ki “o bana at sulamakte yardım etti,, demektir. Ve (ol mening birle karın tozguruştı) gibi ki “o benimle karın doyuruştı,, demektir.

” “

Hakikatte bir işi yapmadığı halde yapar gibi göstermek için iki yol vardır.

Birincisi: (dal) dan önce (nun) getirmektir ki bu, geçmiştir: [ol at süfğarundu] gibi ki “o at sular gibi göründü,, demektir. Doğru ve güzel olan yol ki [en ziyade kullanılan da budur.] nundan evvel mim ve sin getirmektir. [ol at sufgarınısımdı] gibi.

” “

[Tangrı oğul toğturdu] denilir ki “Allah çocuk doğurttu, verdi,, demektir. Aslı [toğurttu]dur.

Bu kural şöyledir. Bir fiil (ta) gelmeksizin müteaddi ise (ta) geldiği zaman iki failli müteaddi olur. (Suf içtürdü) gibi ki “sü içirtti,” demektir. Failin biri emreden, o birisi işleyendir, içendir. (Ol anı boğdu) cümlesinden gelen (ol anı boğdurdu) sözü dahi böyledir ki (bir kimseye başkasını boğmayı emretti) demektir.

*
* *

Sayfa: 177 Cilt 2

Kendilerine (şın) gelen fiiller dört çeşittir.

Birincisi: yardımlaşma ve karşılaşma manasına olan fiildir. (Ol menge yük götrüştü) gibi ki “o bana yük götürmekte yardım etti,” demektir, Ve (ol menin birle seğrişti) gibi ki “o benimle beraber seğırtti,” demektir.

İkincisi: şın, iki harfli olan bir fili dört harfli yapar. (Kaçtı) kelimesinden (kaçruştı) gibi. (Suf geçti) sözünden (suf geçrüştü) gibi ki üçüncü filin manası “bir birini sudan geçiriverdiler,” demektir,

Üçüncüsü: üç harfli isimlerden yuğurulmuş olmak ve kumarda, oyunda (ortaya konulan şey manasına gelmektir. Bunun harfi de (lâm ile şın) dır. (Ol mening birle ok attı atlaşu) gibi ki “at üzerine ok atıştık,” demektir. Her nekad ar uzun olsa da bu, geniş bir kuraldır. İsimleri ve fiilleri içerisine alır. (Ol mening birle oynadı gögercünleşu) gibi ki “gögercin üzerine oyun oynadık

demektir. (Ol yarıştı mening birle taşışganlaşu) gibi ki “onunla tavşan üzerine at yarıştırdık,, demektir.

Dördüncüsü: kendi öz manasına gelip bu manalardan hiç birisine gelmez (iş buruşdu, yip böymeşdi) gibi ki “ip karıştı demektir.

*
* *

Sayfa 187 Cilt 2

Kendisine (lâm gelen fiiller iki türlüdür; Birincisi: meçhûl fiildir. (yarmak tartıldı) gibi ve iş örtüldü gibi.

İkincisi: Başka bir manaya gelmiyerek ancak kendi öz manasına gelmektir. (Kurtuldu) ve (sarmaldı) gibi ki “sarıldı demektir.

*
* *

Sayfa 201 Cilt 2

Kendisine nun gelen fiiller dört türlüdür.

Birincisi: fail müsemmanın-adlananın-arkadaşı olmak manasıdır. (Ol urağut beğlendi) gibi ki “o kadın evlendi,, demektir. Ve (ol er anı kızlandı) gibi ki “o adam onu kızedindi ve kıza sahip oldu,, demektir.

İkincisi: iki harfli isimden yapılmış bir fiil olmaktadır. (Er atlandı) gibi ki “ata bindi,, demektir. Ve (at terlendi) gibi ki “at terledi,, demektir.

Üçüncüsü: Failin bir işi kendi kendine yapmaya kalkışması manasıdır. (ol özünge yemiş

efdindi) gibi ki “o kendi başına meyve toplamaya başladı,, demektir. Ve (ol özünge et süğlündü gibi ki “o kendi kendine, başkasının yardımını olmaksızın et közledi,, demektir. dört harfli isim ve fiillerden, bu bapta gelenler (sahih) gibidir ki kelimenin sağlamlığı zamanında (harfi illet olan elif, vav, ya) düşer. (Er kartın kartandı) gibi ki “o kendi kendine yarasını eyi etti,, demektir. Bu fiil lâzım yerindedir ve aslı (kartadı) dır. (Er küklendi) sözü dahi böyledir. “O bir hava çaldı, çağırdı,, demektir. Aslı (kükleledi) dir. (Kur, kurşandı) sözü de böyledir ki “kuşak kuşandı,, demektir,

Dördüncüsü : fiil ancak kendi öz manasına gelir başka manaya gelmez. [tefey geşendi] gibi ki “ deve geviş getirdi. ,, demektir. [çığrı tezgindi] gibi ki “ çıkırık çevrildi ,, demektir.

Sayfa 202 Cilt 2

Kural, bu bapta gelen emirler dört harf üzerinedir. [meni tozgur] gibi ki “ beni doyur ,, demektir. [at sufğar] gibi ki “ atı sula ,, demektir. [meni uzğur] gibi ki “ beni uyar ,, demektir.

İmdi iki failli bir filin [ra] faslında bir mefule müteaddi olması istenildiği zaman bir [ta] getirilir. Ve ta dal ile birleşir, dal [ta] ya çevrilir; birbirine katılır. [ol atın sufğarttı] gibi ki “ atını sulattı ,, demektir.

Burada iki sakın bir arada toplanmış oluyor. Netekim [men anı tozğurttum] gibi ki “ ben onun karnının doyurulmasını emrettim „ demektir. Bu bapta fail sigası [sufğargucu, tozğurgucu] dur. Bu şekil Türklere göredir. Uğuzlara göre [sufğardacı, tozğardacı] dır; fili devam ettiren fail, kafil ve ağır kelimelerde [uzğurgan, tozğurgan] gibidir. Kâfil ve sert kelimelerde [gülsirgen er, gevşengen tefey] gibi ki “ çok güleç kimse, çok geviş getiren deve „ demektir.

*
* *

Failin, bir işi yapmak hakkı olduğu ve bir işi yapmaya kalkışması manası murat olunursa [ol at sufğarguluk erdi] ve (ol anı tozğurguluk erdi) denilir ki “ at sulamak hakkıydı, onu doyurmakta haklıdır „ demektir.

*
* *

Failin, bir fili yapmayı istemesi manası murat olunursa (ol at sufğarığsak erdi ve ol anı sufdın geçruşsek erdi) denirki “ o atı sulamak dileyordu, o onu sudan geçirmek istiyordu „ demektir. Bu bapta bu çeşit pek az kullanılır.

*
* *

Failin, bir işi işlemek için içerisinde gizlediği ve ya bir işi yapması ile vasıflandığı zaman [ol at sufğarığlı erdi, ol anı tozğuruğlı

erdi] denir ki “o atı sulayıcı ve o onun doyurucu,, demektir.

*
* *

Mefulübih [uzğurmuş ol, tozğurmuş ol] gibi ki “uyarılmış, doyurulmuş kimse,, demektir. Bu bir kural üzerinedir, netekim geçmiştir.

*
* *

Sayfa 204 Cilt 2

Kendisine lâm ve şin getirilen fiiller, öz fiil olarak - salmılaştı, salmılaştırmak - fiilinden başka gelmez, savaştı demektir. Lâkin üç harfli isimlerden fiil yapılır. Buda, ya oyunda ortaya konulan şey manasına gelir. [anın birle oynadı yarıklaşı] gibi ki “onunla silah üzerine kumar oynadılar,, demektir. Ve yahut karşılaşma manasına gelir. [Olar ikki konıklaştı] gibi ki “onlar biri birine karşılık ziyafet verdiler,, demektir. Bu kural üzerine üç, dört ve ya daha ziyade harfli isimler fiil yapılabilir.

*
* *

Sayfa 205 Cilt 2

Üç, dört, beş harfli fiillere mim, sin, nun getirilerek bir takım manalar aldırılır. Bu, Arapçanın tefaûl babı gibidir; hakikatte bir işi yapmıyarak yapar gibi görünmektir. Bir fiilde bu mana istenildiği zaman kökün son harfi hare-

kelenir kendisinden evel gelen harf üstün ise sonradan getirilen harf üstüne, ötürü ise ötürü son harf esire ise bu da esire olur. Üstüne örnek [ol andın nenk tilemsindi] gibi ki “o andan bir şey ister gibi göründü,” demektir. [Ol bicek bilemsindi] gibi ki “o kendini bıçak biler gibi gösterdi,” demektir. Bunların emri hazırları [tile ve bile] dir.

Ötürüye örnek, [ol menge telim gülümsündü] gibi ki “o bana çok gülümsündü,” demektir. [Ol yokaru turumsundu] gibi.

Bunlardan emri hazırları (gül, tur) dir. Burada lâm ve ra sakindir, kendilerinden evelki harfler ötürü olduğu için ötürü ile harekelenmiştir. Fakat son harfin önündeki harf emri hazır da üstün olursa son harf esire ile harekelenir. (ol efge barımsındı) gibi ki “o evine kendini varır gibi gösterdi ,” demektir. (ol sufka karımsındı) gibi. Emri hazırın son harfinin önündeki harf esire olursa olduğu gibi bırakılır. (ol efge girimsindi) gibi ki “o kendini eve girer gibi gösterdi,” demektir. Bu gibi yerlerde her zaman sin esire, mim ve nun sakindir; üç harfli fiillerde (ol anı kaçrumsundu) denir ki “o onu kaçırır gibi göründü. Fakat hakikatte kaçıramadı demektir; (ol anıng yazukum geçrümsündü) gibi ki “o kendini onun günahından geçer gibi gösterdi ,” demektir. Çünkü (geçür) kelimesinin son harfinden evelki harfi ötürüdür. Bu harf sakın kılınınca ötürü harekesi

[ra] ya verildi; böylelikle ortadaki hareke sona alınmış oldu; çünkü sona yakındır.

*
* *

Dört harfli fiillerde [er at sufgarımsındı] denilirki “o atı sular gibi gösterir,, demektir.

[Ra] esire ile harekelenir, çünkü üstün esireye karşıt değildir; (barımsındı) kelimesi dahi böyle yapılmıştır. Amma (tilemesindi) kelimesindeki lâmin üstün olmasındaki sebep, aslının (tile) olmasıdır; sonradan gelen harfler buna ziyade kılınmıştır; bitişirken elif düşmüş; üstün yerinde kalmıştır; elif kaldırıldıktan sonra lâm esire ile harekelenmiştir; çünkü üç harfli filin iki harfli bir file benzemesi lâzım gelirdi [biçek bilemsindi] sözüyle [iş bilimsindi] sözü arasında kî harf kaybolurdu, biri birine benzerdi; halbükü birinci fiil üç harfli, ikinci fiil iki harflidir.

*
* *

Sayfa 214 Cilt 2

[Er kaşuklandı, tağ keleplendi] gibi kelimeler bir takım manalara gelir. [*] “Adam kaşık sahibi oldu; dağ otlandı,, demektir. Nebata kelep[**] denir.

[*] Halı ipleri süpürge gibi bağlanarak bir takım parçalara ayrıldıktan sonra boyanır; bu parçalara Uşak taraflarında [kelep] derler.

[**] Orta Anadolu'da bazı köylüler yüksek bir çeşit ota kelep derler. Bir çok yerlerde pamık ve kenevir iplerinin süpürge biçiminde sarılmış parçalarına da kelep derler.

B. A.

Bu fasıl bir takım manalara gelir.

Birincisi; sahip ve malik oldu manasıdır. (Er tarıĝlandı) gibi ki “o adam tohum sahibi oldu,” demektir. (er kaşuklandı) sözü de böyledir.

İkincisi: kendisini söylenilen şeyler sırasında saymak ve onların kılıĝına girmek manasıdır. (Er uğuzlandı) gibi ki “o adam Uğuz oldu, kendisini Uğuzlardan saydı,” demektir. Bu, bütün fiillerde böyledir, deĝişmez.

Üçüncüsü: söylenilen nesnenin yaradılışını almak manasıdır. (Yıĝac butaklandı, yıĝac yemişlendi) gibi ki “aĝaç budaklandı, aĝaç yemişlendi,” demektir.

Dördüncüsü: fiil kendi öz manasına gelip başka manalara gelmemektir. (Er katıĝlandı) gibi ki “adam çalıştı,” demektir. “Kişi yumurlandı,” gibi ki “adam toplandı,” demektir.

Bu fiillerin hepsi de üç harfli isimlerden olup bunlardan fiiller yapılmıştır. Dört ve beş harfli olanlar da buna göredir.

Sayfa 222 Cilt 2

[Er turbunlandı, er sükmenlendi] gibi fiillerin emri hazırları altı harflidir [türbünlen, sükmenlen, [*] kirşenlen] dir “araştır, yiĝit kılıĝına gir,

[*] Anadolunun bazı taraflarında düĝünlerde delikanlılar giyinip alayla gezerler: buna (seĝmen geliyor) derler; seĝmen ve sekban kelimelerinin kökü eski Türkçeden gelmiş olmasın?

B. A.

yüzüne üstübeğ sürün „ demektir. Bu fiil dört çeşit üzerine gider.

Birincisi : kendisini söylenilen şeyden saymak ve onun kılığına girmek manasınadır. [er kıfçaklandı, er uğraklandı] gibi ki “o kıfçak veya uğrak kılığına girdi„ demektir.

İkincisi : söylenilen şeye sahip olmak manasınadır. [er kısraklandı, er yarmaklandı] gibi ki “adam para sahibi, adam kısrak sahibi oldu demektir.

Üçüncüsü : dört harfli isimden yapılmış fiil olmaktadır. [anın gözü celbeklendi] gibi ki “onun gözü yumuldu, çirşeklendi „ demektir.

Dördüncüsü : fiil ancak kendi hizasındaki öz manasına gelip başka manaya gelmemektir. [ter burçaklandı] gibi. Bu gibi altı harfli fiillerin hepsi de dört harfli isimlerden yapılmıştır. Doğrudan doğruya aslında fiil olanı yoktur, ikili, üçlü, dörtlü isimlerden her hangisinin bu manaya gelmesi isteniyorsa lâm ve nun ziyade kılınır ve bu manaları alır. Bu kural bütün Türk dillerinde böyledir.

Sayfa 238 Cilt 2

Kural : [er tonun ketti] “o elbisesini giydi„ gibi olan fiillerin emri hazırı iki harflidir; onun için [ikili] dedik [at, tut] gibi, bu bapta ismi fail [tut-gucu] dur. Türkmenlere ve bunlara uyanlara göre [tuttacı] dır işin çokluğuyla vasıflanan fail [tutğan

ve satgan] gibidir “fazla tutan ve fazla satan,, demektir.

Failin, bir işi işlemeyi dilemesi manasına, [tutuğsak, satığsak] denir, failin bir işi işlemesi hakkı manasına [ol tutguluk erdi, ol satguluk erdi] denir; Uğuzlar bu [lâm] ı sin yaparlar ve [ol anı tutuğsak erdi] ve (ol anı satığsak ol) derler. Failin bir işi işlemeye yaklaştığı zaman (ol anı tutuğlu, ol tatarın satığlı ol) denilir ki “ o onu tutmak üzeredir, o adam malını satmak üzeredir „ demektir.

Sayfa 243 Cilt 2

(ol oğlanığ büdüddü) o çocuğu büyüttü gibi kelimelerdeki (dalları) Türklerden bir takımları (ya) kırlarlar çünkü onu (zâl) sanırlar; ben bunu yağma, Tuhsu Uğuzlarda ve Uygurlara yakın yerlerde işittim

Sayfa 244 Cilt 2

(er teritti) sözü (teri=deri) kelimesinden alınmıştır manası (teri üttü) cümlesinden alınmıştır “deriden ter çıktı,, demektir, hemze atıldı iki kelime birleşti yahut (ter) kelimesinden alınmıştır; manası (ter attı) demektir. Burada dahi hemze atılmış ve kelimeler birleşmiştir.

” “

Sayfa 253 Cilt 2

Kural Uğuzlarla Kıpçaklar kelimenin önünde bulunan [ya] harflerini [cim] olarak söylerler.

[Ol meni citti] kelimesi o bir Türklerde [yitti] olur. Türklerin [sufda yundum] dediğine onlar [cundum] derler. Bu hal Türklerle Türkmenler arasında değişmez bir kuraldır.

” “

Sayfa 256 Cilt 2

Türkçede hakikî muzaaf yoktur. Yalnız sonunda [ta] olan kelimelerde bulunur. Bu, filin bütün sigalarına şamil değildir. İsimlerde pek az bulunur. Bu çeşit fiillere muzaaf dediğimin sebebi, mazilerinde bir cinsten iki harfin bir arada bulunmuş olmasıdır. Birisi mazi [dalı] nın [ta] olması, birisi de kelimenin kendisinde [ta] bulunmasıdır. Bu bapta emri hazır [ef bezet, bitik bitit] gibidir. “Ev süsle, kitap yazdır,” demektir. İsmi fail (bitik bititgücü, at gözetgücü) gibidir. Uğuzlarla Kıpçaklar (bititdeci, gözeteci) derler. Aslı (gözetdeci) dir. Filin devamı ile vasıflanan fail, ğayın, elif, nun veyahut kâf ziyeda edilmekle yanılır; bu, geçmiştir [ol atığ gözetgen ol, ol cfig bezetgen ol] gibi ki “o her zaman atı gözetir, o her zaman evi bezetir,” demektir. Tok kelimelerde (ol tarığ tarıtgan ol, ol buğday arıtgan ol) gibi ki “o daima ekin eker, o daima buğday arıtır,” demektir.

” “

Filin bir işi işlemesini arzu etmesi manasına (ol tarığ tarıtıgsak ol, ol efin bezetiksek ol] gibi

ki “o adam ekin ekmeğe düşgündür, o adam evini bezetmeğe düşgündür,, demektir.

Failin bir işi yapmak hakkı olduğu ve ya yapmak azminde bulunduğu manasına gelen fail sigası [ol tarığ tarıtlıık ol, ol at gözetilğlik ol] gibi ki “o ekincilik emretmek azmindedir, onun atı gözetmesi hakkıdır,, demektir.

*
* *

Failin kendi içerisinde sakladığı bir işe başlamasıyla vasıflanan fail sigası (ol tarığ tarıtlıı erdi, ol atığ gözetilğli erdi) gibi ki “o çiftçilikle uğraşmayı içerisinde kurdu ve başladı, o atı gözetmeğe azmetti ve başladı,, demektir. Bu siga bundan evelki sigaya manaca yaklaşmaktadır.

*
* *

Meful sigası (gözetmiş at, bititmiş bitik) gibi ki “gözetilmiş at, yazılmış kitap,, demektir.

*
* *

İsmi zaman, ismi mekân, ismi alet bir yolda gelir. (Bitik bitütğü uğur, at gözetğü uğur) gibi ki “kitap yazdıracak zaman, at gözetecek vakıt,, demektir. İsmi alet (tarığ arıtlıı nenk, bitik bititğü nenk) gibi ki “buğday arıdacak aygıt, kitap yazacak nesne demektir. İsmi zaman ismi mekân, ismi alet arasında fark, ismi zaman murat olunursa isimden sonra (oz ve ya

uğur) kelimesi getirilerek yapılır, ismi mekân [*] murat olunursa (yir) kelimesi getirilir. ismi alet murat olunursa (nenk) kelimesi getirilir örnekleri geçmiştir. Uğuzlar gayın ve kâf yerine eliî, vav yerine sin getirirler. (Tariğ arıtası uğur, tariğ arıtası yir, tariğ arıtası nenk) derler; bütün fiillerde kural böyledir.

*
* *

Sayfa 260 Cilt 2

Bir işin iki ve ya daha ziyade kimse tarafından yapılmış olduğu, bir fiil sigasıyla gösterilmek istenilir se filin köküne (şın) getirilir. (ol mence tariğ arıtıştı, ol mence at gözetişdi) gibi.

” “

Muzaaf: bu bapta iki yol vardır. Birisi üç harfli bir fiil ve ya dört harfli bir fililâzım olur. Ve kendisinde bir harfi illet bulunur. Bu gibi fiiller (ta) ile müteaddi olur ve harfi illet düşer, yerini (ta) alır fiil yine üç harfli olur. (Er burnu kanadı) [**] sözü müteaddi olduğu zaman (er burnun kanattı) denir. Emrihazırında (anın burnun kanat) denilir. (Ol bilikni kokuttu) gibi

[*] Uşak taraflarında (ot) kelimesi vakit manasına hâlâ kullanılır. “akşam otu gürültü yapma,” derler ki akşam vakti demektir. Türkçede zâl ve dal değişmesi vardır. B. A.

[**] Kitap sahibi burada bir çok yerlerde yaptığı gibi imlâ harfini kaldırmış Türkçeyi Arapçaya uydurmaya çalışmıştır.

ki “o kandili söndürürken kokuttu,” demektir. Aslı koktudur. Emri hazır (kokut) gelir. Dört harfli fiillerden dahi örneği (er kumundu) gibidir. (Adam bir işte heyecan duydu) demektir; bu fiili lâzımdır; müteaddi olduğu zaman (ta) alır. (Anı kumut) denirki “onu heyecana düşür, tehyic et,” demektir. Ya harfi düşmüş yerine (ta) harfi gelmiştir.

(Ölüdü nenk gibi ki “bir şey ıslandı demektir. Bu kelime müteaddi olursa (ölüttü) derlerki “ıslattı,” demektir.

Emri hazırında (ölüt) gelir. Bu kural, kendisinde harfi illet bulunan üç ve dört harfli fiillerde yürür ve (ta) ile müteaddi olur; kendisinde harfi illet bulunmayan sahih ve lâzım fiillerde müteaddi edatı olan (ra, gayın ve kâf) için yer yoktur. (kuş uçu, kuş uçurdu) gibi fiillerde kural budur.

Fiil aslında müteaddi ve dört harfli olursa (ta) gelir, ve iki failden bir mefule geçer; failin birisi emredendir; o birisi yapandır. (Er bitik bitidi) sözü bir failden çıkıp bir mefule geçer. (Ol anger bitik bititti) sözündeki fiil iki failden bir mefule geçmiştir. (Er biçek bile di ve er biçek biletti) fiili de böyledir.

İkincisi; bu manalardan hiç biri murat olunmamaktır. (Tam emitti, er söz unuttu) gibi ki “duvar eğildi, adam sözünü unuttu,” demektir.

Sayfa 274 Cilt 2

(Ezti) kelimesi, tabiat isimleriyle yuğrularak bir takım fiiller meydana gelir.

(Gürk) “güzel,, demektir. (Gürgezti) “gözel oldu, güzellendi,, demektir. Ve (bilik) akıl manasınadır ki (oğlan bilkezti) denir ki “çocuk akıllandı,, demektir. Elif erimiş zâl (ta) da idgam olunmuş bundan şedde doğmuş kelime (bilketti) olmuştur.

” “ ”

Sayfa 289 Cilt 3

Bu bapta, kendisinde (ta) bulunan fiil babında - emrihazır dört harf üzerine gelir. (tafrat) gibi ki “çabıklandır,, demektir. Nehyihazır (tepretme ve tafratma) denir ki “depretme, çabıklattırma,, demektir. Muzaafların emrinde iki harf bir arada toplanır. (işig artat ve anı sığtat) gibi ki “iş boz, onu ağlat,, demektir. Doğrudan doğruya ismi fail (tafratgucu, tepretgücü) dür. Uğuzlarda (tafrattacı, tepretteci) dir. [*]

[*] Bugün Anadolu'da bu fiilin mutaveat şekli kalmıştır. (Davranmak) gibi Anadolu'da bu kelime çabık olmak manasınadır. “davransana,, derlerki Çabık ol demektir. Müteaddisi davrandırmaktır. Bazı yerlerde toplanmak manasınadır.

B. A.

Filin devamıyla vasıflanan fail (tafratgan ve tepretgen) gibidir.

“ ”

Bir işi yapmak arzusuyla vasıflanan fail (tafratıgsak, tepretiğsek) gibi.

“ ”

Bir işi işlemek hakkıyla vasıflanan fail (tafratıgık, tepretiğlik) gibidir. Uğuzlardan bir takımları (lam)ı sin yaparlarda (ol tafratıgsak erdi, ol tepretiğsek erdi) derler.

Uğuzlardan bir takımlarıda kafı sin yaparak (ol tafratıgsı, ol tepretiğsi) derler. Fakat en doğru olanı ilk söylenendir.

Uğuzlardan bir parçası bu yolda öz türk-
lere uyarlar.

“ ”

İçerisinde sakladığı bir işi işlemeye başlamakla vasıflanan fail (ol tafratıgılı, ol tepretiğli) gibidir.

“ ”

Meful (tafratmış yip, tepretmiş nenk) gibidir.

“ ”

İsmi zaman ismi mekân ismi alet geçmişte söylenildiği gibidir (tepretgü nenk, teprethü yir, teprethü uğur) gibi. Uğuzlar (tafrası yir, tepresi nenk, tepresi uğur) derler.

Sayfa 292 Cilt 2

İki kişi arasında yapılan bir iş için köke (şın) harfi ziyade olunur. (Ol yığac tepretişdi, ol anıng birle tafratışdı) denir.

Bu bapta bir takım yollar vardır.

Birincisi: lam harfidir ki çok kere iki harfli isimlerin sonuna (ta) ile beraber gelir. Ve fiil manasını alır. (Ol anı emletti, buğday atığ kemletti) gibi ki “o onu ilâclattı, buğday atı hastalattı,, demektir. Aslı (em ve kem)dir “ilâc ve hastalık,, demektir. [*]

” ”

Sayfa 293 Cilt 2

Fiillerin bir takımları isimlerden alınmıştır. (Ol bözük karışattı) gibi ki “o bez arşınlattı,, demektir. Aslı (karış)tır. (Ol anı korkuttu) sözü de böyledir. (Ol yiriğ ağlattı) denir ki “orayı boşalttı,, demektir. (Ağlak yir) [**] “boş yer,, manasınadır.

Bu babın fiillerinin çoğu iki faillidir. Birisi emreder, o birisi yapar. Netekim geçmiştir.

[*] (Burada on beş satırlık bir parçayı almadım; bıraktım; çünkü bu satırlarda zorla dilimiz Arapçanın kurallarına uydurulmak istenmiştir.)

B. A.

[**] Batı Türkçesinde bu kelime (aylak) olmuştur, (aylak adam) boş adam, işsiz adam demektir. B. A.

Bu babın fiillerinin bir takımları fiililâzım olur. Ve dört harfilidir; kendisine (ta) gelir (at semirdi) filinden “at semirtti,, fili çıkmıştır. Ve (nenk ongludu) filinden [ongluttu] fili alınmıştır; ki [er nenkini ongluttu] denr ki “o malini çoğalttı,, demektir. [*]

İkincisi: fiil kendi öz manasına gelir, bu manalardan hiç birine gelmez. [Er tafrattı, oğlan ulğattı] gibi ki “adam acele etti, çocuk büyüttü,, demektir.

” “

Sayfa 33 Cilt 3

Fiillere, [köke] kaf gelmekle ismi alet yapılır. [urğak=orak] gibi ki “urdu,, sözünden alınmıştır. Kesti manasınadır. [Yunguk] gibi ki “çoğan,, manasınadır. Bu kelime [yudu] filinden alınmıştır. Çünkü çoğanla elbise yıkanır.

” “

Sayfa 38 Cilt 3

Kural: kendilerine [lrg ve lik] getirilen kelimeler bir takım manalara gelir.

Birincisi: mefûl manasınadır. [yazıglğ töşek] gibi ki “yazılmış, serilmiş döşek,, demektir. [**]

[*] Bugün Anadoluda “on,, bol manasınadır. “Bu yıl meyveler ondur,, denilir. Boldur demektir. B. A.

[**] Anadolunun bir çok yerlerinde kadın dilinde yazmak kelimesi yaymak, açmak manalarına hâlâ kullanılmaktadır. Kilim yazdım, ince yufka yazdım derler. B. A.

İkincisi: adı verilen şeyin sahibi olmak manasınadır. [yıbarlığ er) gibi ki “misk sahibi adam,, demektir. Ve (ayaklığ tefsi, uyuğluğ ef) gibi ki “ayaklı tepsi, katları çok ev,, demektir.

Sayfa 43 Cilt 3

Kural : bir şey başka bir şey üzerine sürer giderse o isme [cim ve lam] getirilir. Ve isim o nesnenin sıfatı olur, çok rüzgârlı yere [tüpcül yer] denir [tüpi] “ yel ,, demektir; [*] kelimeye (cim ve lam) ziyade ederek çokluğa vasıf kılınmıştır. Çok hastalıklı bir adama (iğcil) derler; bu kural dardır; çok örneği bulunmaz.

Sayfa 64 Cilt 3

Kadın doğurduğu vakıt (urağut yenidi) denir [**] bu ancak kadın için böyledir, hayvan için doğurulan şeyin adının sonuna (ladı, ledi) getirmekle yapılır ve bu yavrısından ibaret olur. (ingek buzağuladı) gibi ki “ inek buzağı doğurdu) demektir (buzağı) kelimesi üzerine (ladı) getirilmiştir.

Kuş yavrisı için (bala) denir “kuş yavrıladı ,, demek için “ kuş balaladı ,, denir yalnız tay manasına olan (kulun) böyle değildir (kısarak

[*] Bu kelime bugün (tipi) olmuştur.

[**] Bu kelimenin bugün bizde (enik) şeklinde bir müştakkı vardır; bundan fiil de yapılır; kurt, köpek gibi hayvan yavrıları için kullanılır. B. A.

kulnadı) denir her ne kadar [*] (kulunladı) demek lâzım ise de; (arslan enükledi) sözü de böyledir. (urağut yenidi) sözünün iştikakında iki yol vardır.

Birisi : (yenik nenk) = yeyni nesne sözünden alınmış olmasıdır kadın çocuk doğurduktan sonra yeynilir.

Obürüsü: (yin) kelimesinden gelmiş olmasıdır, çünkü (yin) ceset demektir; kadın yeni bir ceset çıkarmıştır.

Sayfa 78 Cilt 3

Kural : üç harfli ve müteaddi bir file (lam) getirmekle fiil lâzım ve yahut meçhûl olur; müteaddi bir file (nun) getirilirse o fiil, lâzım olur. Bu Arapçaya benzer. (er tügün yazdı) gibi ki “o kimse düğüm çözdü,” demektir. (nun) getirilirse (tügün yazıldı) olur; (nun) getirmekle fiil lâzım olur [**] (lam) getirilirse (tügün yazıldı) denir; fiil meçhûl olur; bundan başka (lam ve nun) ikisi bir arada gelirse (yazıldı) denir ki “kendi kendine , kendiliğinden düğüm çözüldü ,” demektir bir kimse bir yuvarlağı veya bir topu

[*] Orta Anadolu da [kısarak kunnadı] derler burada lam, nun olmuştur “kış kulununu attı,” derler ki kışın şiddeti geçti demektir B. A.

[**] Burada kelime (yazıldı) olsa gerektir çünkü yazdı kelimesine nun getirileceği ibarede açık söylenmiştir; (yazıldı) kelimesi başka manada aşağıda gelecektir. B. A.

yuvarladığı zaman (er topuk yufdu) denir; fakat (topuk yufuldu) denirse manası “birisi tarafından top yuvarlandı „ demektir. buna nun dahi getirilerek (yuflundu) denir ki “ kendi kendine yuvarlandı „ demektir lama nun getirilmezden evel fiil iki suretle lâzım idi.

Birincisi : fiil meçhûl bir failden çıkıyor ve lâzım yerine gidiyordu.

İkincisi: lam ile nun birleştiği zaman, filin çıkmasında başkasının çıkarması olmaksızın fiil lâzım oluyordu; netekim söylenmiştir (yufdu) “yuvarladı „ (yufuldu) “ yuvarlandı „ demektir. İkinci misalde fiil iki suretle lâzım olur; ya fiil meçhûl olur veya başkasının tesiri olmaksızın fiil lâzım olur. (Yuflundu) gibi ki “kendi kendine yuvarlandı,, demektir.

Sayfa 93 Cilt 3

(Sığ) isimlerin sonuna gelen bir benzetme (teşbih) edatıdır, arzu edilen ve adı söylenen nesnenin, bu edatın geldiği nesneye benzediğini gösterir (kulsuğ er) gibi ki “ huyu kula benzeyen adam „ demektir ve (bu karı ol oğlansığ) gibi ki “ bu çocuğa benzeyen bir ihtiyar „ demektir. Bazı kere gayın kâf olur; kelime yeyni olursa (bu er ol beğsiğ) gibidir ki “ bu adamın huyu beye benzedi,, demek olur; (ve bu oğul

ol er siğ) gibi ki “ bu adama benzer bir çocuk-
tur „ demektir. [*]

Sayfa 101 Cilt 3

Türk dilindeki (sen) kelimesi Kencek lûgatinde (sin) olur. Kencek dilinde esire çok kullanılır; onun için bu konuşma bayağıdır. Yokarı Çine kadar Çiğil, Yağma, Tuhsu boyları ötüreyi çok kullanırlar. Rum ülkesine kadar Uğuz, Kıpçak, Suvar boyları üstünü çok kullanırlar. Türk deveye “ tifi „ der. Uğuzlar ve Uyğurlarla beraber olanlar “ teve „ derler. Türk (bardım) der; kural budur. Uğuzlar ve onlarla beraber olanlar (bardam) derler, bu, kural değildir. Argu boyları (bardum, geldüm) derler, bu, kuraldan büsbütün uzaktır. Bu boylar arasında ayrılık vardır.

Sayfa 127 Cilt 3

Ağır kelimelerde (kıya) küçültme (tasgir) edatıdır, (oğulkıya, kızkıya) “ oğulcağız, kızcağız „ demektir, Yeyni kelimelerde (kiya) dır (erkiya, yirkiya) gibi ki “ erceğiz, yerceğiz „ demektir.

[*] Bu edat bugün kü Türkcemizde (sı misi) şeklinde kullanılır (samansı, ekşimsi) gibi B. A.

(Yana) tekrar ve dönmek edatıdır [yana geldim] gibi ki “yine geldim] demektir. [*]

Sayfa 137 Cilt 3

[Turur] istikbal filidir; mazisi ve mastarı yoktur; bu, bir nesnenin söylenildiği zaman orada bulunduğunu göstermek için kullanılır. [Ol efde turur] gibi ki “ o evdedir „ demektir ve [er sükel turur] denir ki “adam hastadır„ demektir. [**]

Sayfa 148 Cilt 3

Er tayaklandı, süt kaymaklandı gibi fiiller üç harfli isimlerden yapılmıştır. Bu bir takım matalara gelir.

[*] Yüz birinci sayfadaki yazıları dilimize çeviremedim; çünkü burada yine zorla Türkçemiz Arapçaya benzetilmeye çalışılmış; bir takım kurallar uydurulmuştur. Bunları almakta bir fayda görmedim, Dün Arapçaya uydurulmaya çalışılan dilimiz, bugün Fransızcaya benzetilmeye uğraşılıyor. Frenk grameri Türk diline örnük tutularak Türkçe bozuluyor, gereği olmadan yüzlerce yabancı kelimeler alınıyor, cümle kurulmasında Fransızca örnek yapılıyor. Söz, güzel ve sevimli, biçiminden çıkarak gülünç bir hal alıyor. Bugünkü tutulan yol, dünkü yol kadar kötü ve bozuktur. Bu da öbürüsü gibi bırakılacak; Türk kendi yolunu bulacaktır. B. A.

[**] Haber edatı denilen bu fiil bugünkü dilimizde (dır, dir) kılığına girmiştir. Bundan üç yüz yıl öncesine değin [durur] şeklinde kullanılırdı; bugün yalnız (teke) Türkmenleri dilinde (dürür) şekli kalmıştır. B. A.

Birincisi: fail o şeyle birleştii veya ona sahip oldu manasınadır [er tayaklandı, yiğit tayuklandı, süt kaymaklandı] gibi ki “ adam dayak sahibi oldu, genç dayılaştı, süt kaymak tuttu „ demektir.

İkincisi: bir şeyi, söyliylen kimsenin söylenen şey sırasında sayması manasınadır [er atığ kızlandı] gibi ki “ adam atı pahalı buldu „ demektir.

Ve (ol anı kızlandı) gibi ki “o onu kızlığa aldı,, demektir.

Üçüncüsü: fiil meçhûl olur. (Tafar çoğlandı) gibi ve (böz cığlandı) gibi ki “bez ölçüldü,, demektir.

Dördüncüsü: adı söylenilen şeye benzetilmek manasınadır. (Er tayuklandı) gibi; “adam dayılaştı, kibara benzedi,, demektir. [*]

Başka iki türlü yol daha vardır ki kuralı şunlardır.

Birincisi: söylenilen nesnenin sahibi olduğunu dilemektir. (Tağ titlendi) gibi ki “dağ çamlandı,, demektir.

İkincisi; söyliylen, o nesneyi söylenen nesne cümlesinden saydı manasınadır. (ol nenki kızlandı) gibi ki “o adam o nesneyi pahalı gördü,,

[*] Dayı, batı Anadolunun bir çok köylerinçe (kibar ve zarif) manasına kullanılır. “Dayı adam, dayı şey,, derler ki “eyi adam, zarif şey,, demektir. B. A.

demektir. [*] Bir kimse bu kuralı başka kelimelerde dahi yürütebilir. Çünkü isimlerini, kendilerine getirilen harflerle bir takım manalara gelmesi doğru olur; bununla beraber her dildeki bütün isimlerin, her zaman fiil yapılabilmeleri elde değildir. Çünkü birisi atalar sözü söylediği zaman (er saflandı) denemez ve birisinin adı, sanı yükseldiği zaman (er caflandı) demek olamaz.

” “

Sayfa 153 Cilt 3

(Urağut sarağuclandı) gibi fiiller dört harfli isimlerden yapılır: “Avrat peçelendi,” demektir. Beş ve altı harfli isimlerden dahi fiil yapılabilir. Bu, bütün Türk lûgatlerinde böyledir. Kural değişmez. (er sakalduruklandı) gibi ki “külâhın sakal altından geçen bağını bağladı,” demektir. Ve (er humarulandı) gibi ki “adam mirasa kondu,” demektir. Ve (er alaçulandı) gibi ki “adam çadır sahibi oldu,” demektir. [**]

” “

Sayfa 156 Cilt 3

(Ca, ce) benzetme “teşbih,” edatıdır. (ol menig ce) gibi ki “o bencileyin, benim gibi,” demektir. (Bu anıng ca) gibi ki “bu ancılayın,” demektir.

[*] Kız, eski Türkçede, kıt, pahalı, değerli manası-nadır. Bu, kadının Türklerce değerini gösterir. B. A.

[**] Anadolunun bir çok yerlerinde çalıdan çırpıdan yapılan gümelelere “alaçık,” derler. B. A.

(Cu) emrin ve nehyin sonuna gelir ve bunları tekit eder. (Gelcu, barmacu) gibi.

(Sa) şarta delalet eden bir edattır. (ol efge barsa) gibi ki “o eve varsa,, demektir. Ve (sen kaçan barsa sen,, gibi ki “sen gitse idin,, demektir. [*] Bu ancak fiillere gelir.

(Sa) sen manasındadır. (sa eyürmen) gibi ki “sana söylüyorum,, demektir; elif nundan bedeldir, yahut “senge,, kelimesinden gelmiştir. Elif nunun yerini tutmuştur.

” “ ”

Sayfa 157 Cilt 3

“Si, sı,, kelimenin sonu sakın olduğu zaman isimlere gelen izafet edatıdır. Kelimenin sonu harekeli olursa “ya,, ile iktifa olunur. Baba manasına olan “ata,, izafet halinde “anın atası,, şekline girer. “anın atayı,, demek olamaz; üç yumşak harf bir arada toplanmasın diye “sin,, getirilmiştir.

Kelimenin sonu harekeli olduğu zaman “anın oğlu, anın atı,, denir ki “sin,, gelmemiştir. [**] “anın anası,, sözündeki “ana,, keli-

[*] “Kaçan barsa sen,, cümlesinin manası “sen ne vakit varırsan,, demektir. Kitaptaki mana doğru olmasa gerektir. Fakat ben bulduğumu aldım. B. A.

[**] Kitap sahibi burada tuhaf bir usul tutmuş sonu sakın olanı, harekeli; sonu harekeli olanı sakın saymıştır. B. A.

mesinde elif sakindir. Onun için “si,, gelmiştir. İki ya ile “anınç atayı,, demek olamamıştır; çünkü bir cinsten üç yumşak harf bir arada toplanmış olacaktı, araya bir “sin,, getirilerek söz tatlılaştırılmıştır.

“Anınc oğlu,, terkinde “sin,, getirilmemiştir çünkü lam izafetle harekelenmiştir.

(Şu), cu harfinin yerinde küllanılır. (Barğılşu, gelşu gibi ki “elbette gel, elbette git,, demektir

(Şi) Çin hakanlarını çağırınak için küllanılan bir harftir.

(Gu) emri hazır sigasına gelir ve ismi zaman, ismi mekân, ismi alet olur. (Bargu) yir, turgu yir) gibi ki “varacak, duracak yer,, demektir.

(K) (ka) zarf ve kap demektir ki akar olan şeylerin kabı manasına gelir. (Kakaca) denirki “kap kakacak,, demektir.

(Ka) zarf edatıdır. Kafılı ve tok isimlerde kelimenin sonuna gelir. (Bağka gir, tağka yukla) gibi ki “bağa gir, dağa yüksel,, demektir.

(Ka) argu dilinde (ye, e) manasına gelir. (atamka birdin yarmak) gibi ki “babama para verdim,, demektir. Bazı kere de izafet (lam)ı manasına gelir. (Atamka söz eydim) gibi ki “babama söz söyledim,, demektir.

(Kı) nida edatıdır. (Ya) manasınadır. (Kı berügel) gibi ki “hey beri gel,, demektir. (Kı) hisım atları arasındaki isimlerin sonuna gelir bir edattır. (Atakı, anakı) gibi ki “ay babacığım

ay anneciğim,, demektir. (Ge, ga) kadar ve değin manasına bir edattır. Yeyni kelimelerin sonuna gelir. (Ol efge bardı) gibi ki “o eve vardı demektir. Bu edat (de, da) manasına dahi gelir. (Ol efge girdi) gibi ki “o eve girdi,, demektir. Bu edat izafet (lam)ı manasına dahi gelir. (terge girdi) gibi ki “ücretli bir işe geçti,, demektir. [*]

*
* * *

Sayfa 160 Cilt 3

(l, la) bu Uğuzların kullandıkları bir edattır ki filin tamamı ve meydana gelmesi manasına gelir ve fiillerin sonuna getirilir, (ol bardıla, ol geldile) gibi ki “o her halde gitti, o her halde geldi,, demektir.

(m, ma) nehi edatıdır fiillerin köklerinin sonuna gelir. [kıl, kılma] gibi. Bu bütün nehiler de kuraldır.

[ma] al manasına bir kelimedir. Sonuna [ha] getirilerek [mah ve meh] şeklinde dahi kullanılır. [**]

[Mah] anlaşılmıyan sesler hakkında dahi kullanılır.

[*] Türkçede “ter,, in bir manası da ücrettir, bugün kullandığımız “ayak teri,, terkibi buradan gelmiştir.

B. A.

[**] Anadolunun batı taraflarında “al,, kelimesi yerinde “mah ve meh,, kelimeleri hâlâ kullanılır.

B. A.

(Mu) isimlerin ve fiillerin sonuna getirilen bir istifham edatıdır. “Bu atmu,, gibidirki “bu atmi,, demektir. “Bu itmi,, kelimsi de böyledir. Ve “bardıng mu, geldinmi,, gibi.

Bazı Uğuzlar fili gaibin istifham şeklinde obür Türklere uymazlar. Mimi esire yapıp vavı “ya,, kırlarlar. “Bardım,, gibi.

İsimlerde Türklerle beraberdirler. “Bu oğul senüngmü,, gibi; “n, na,, ne manasınadır. “Ne tirsın,, gibi “ne dersin,, demektir.

“Na,, teaccüp edatıdır. “Nama—neme ezgü kişi ol,, gibi ki “o ne eyi kimse,, demektir [*] “Nu,, ne edatının yerine kullanılır. “Nutirsın,, gibi ki “ne dersin,, demektir; aslı nagü “=negü,, dür; hazif yapılarak bu hale gelmiştir. “Va,, söz söyleyenin emredicinin, bir işi inkârını gösterir bir edattır. “Va ne tirsın,, gibi ki “söylediğin şeyi inkâr ediyorsun,, demektir; bir acı zamanında çıkarılan sesdir. “Va,,=vay,, gibi “ya o бү-rüsü gibi inkâr edatıdır. “Yu,, kadınların bir şeyden utandıkları zaman çıkardıkları bir harftir. [**] “Tapa,, (ye) ve (e) yerinde kullanılır bir edattır. “Menin tapa geldi,, gibi ki “bana geldi,, demektir. “Taba,, inadına yapılmak manasınadır.

[*] Azeristan Türkçesinde teaccüp edatı, aynı zamanda istifam manasına da gelir; “nemene kişi,, denirki,, nasıl kişi,, demektir. B. A.

[**] Anadolu'nun batı taraflarında köylü ve yörük kadınları hâlâ bu kelimeyi kullanırlar, B. A.

“Ol anıng tabası geldi,, gibi ki “ona inat geldi,, demektir. “Tebi,, bir şeye razı olmaktır. “Bu işte onun tebisi olmak gerek,, gibi ki “bu işte onun rızası gerektir,, demektir.

” “

Sayfa 212 Cilt 3

“Men anı görsedim,, gibi ki “benim onu göresim geldi demektir. Aslı “görüksedim,, dir.

” “

Sayfa 230 Cilt 3

“Er tağda yayladl,, gibi sözlerin fiillerinden gelen emri hazır dört harfli olmaktır. “et toğra, efige uğra,, gibi; isterse söyleyen kimse “uğrağıl, toğrağıl,, dahi deye bilir. Emrigaıpte “toğrasın, uğrasın,, denilir. Nehiyde bir mim ve elif ziyade olunur. “Uğrama, toğrama,, gibi, nehyigaıpte “uğramasın, toğramasın,, denir.

İstikbal manası murat olunursa emrihazır sigası üzerine gayın elif. ya ve yahut kâf, elif, ya ziyade olunur. “men et toğragay men enger uğragaymen,, gibi ki “ben et doğrayacağım demektir.

Bu, kural üzerinedir. Türkçe Arapçanın aksine olarak ziyade kılınan edatlar Asıl keiimenin sonuna gelir, fiiflerde nefi edatı olan “mim,,den sonra birde “sin,, getirilir. “Ol et toğramas,, gibi; nehyi gaıpte “uğramasın toğramasın,, denir.

Emirde cemi şekli geçmiştir, emrihazırın sonuna “nuna,, benzer kâf getirmekle yapılır. Bu kullanış Uğuzlara ve Kıpçaklara mahsustur.

[Et toğrang, eige uğrang] gibi ki “ et toğrayın, eve uğrayın „ demektir. [*]

Türkler, büyük sayılan bir adama veya yaşlı bir kimseye karşı cemi sigası kullanırlar; Türkler emrihazırın ceminde [toğranglar, uğrganlar] derler. Uğuzlarla Kıpçakların tuttuğu yol doğrudur. Bu, kuraldır; çünkü obüründe iki cemi edatı bir arada toplanmış oluyor.

Bu bapta doğru olarak ismi fail [toğrağucu ve uğrağucu] şeklidir. Uğuzlarla Kıpçakların ve bunlara uyan göçebe Türklerin lûgatlerinde [uğradacı, toğradacı] olur. bunun kuralı geçmiştir.

Filin devamıyla vasıflanan fail [toğrgan ve uğrağan] gibi ki; filin yapılmasını dilemekle vasıflanan fail için de [gayın, sin, veya kâf sin] getirilir [ol et toğrasak ol, ol teveyge yüklemek ol] gibi ki “ o et kesmek istiyor, o deveye yük yük letmek dileyor,, demektir.

Bu bapta dört harfli kelimelerin kullanılması azdır. Bir işin yapılması için failin azmetmesi manasına gelen yerde [ol et toğrağlı, ol senge uğrağlı ol] gibi ki “o adam eti doğramalı oldu, o sana uğramalı oldu,, demektir. [**]

[*] Orta Anadoluda [doğrayın ve uğrayın] yerine (doğran ve uğran) şekli kullanılmaktadır. B. A.

[**] (Gelmeli oldu, gitmeli oldu) gibi şekiller Ankara yerlileri tarafından kullanılmaktadır. B. A.

Bir işi failin işlemesi hakkı olduğu gösterilen yerde [ol et toğrağlık erdi, ol senge uğrağlık erdi] denir.

Uğuzlarla Kıpçakların dillerinde bu manada lam yerine sin gelir (ol et toğrağsık erdi, ol senge uğrağsık erdi) gibi; Türklerin çoğu o bir türklerin kuralları üzerine konuşurlar, bu faillerden filin nefyi için emrihazır sigasının sonuna bir mim getirilir ve [ol et toğramadacı turur, olvük yüklemedeci türür] gibi : Başkaları bunun üzerine kıyas olunur. Başka bir lûgatte [toğramaglı, yüklemeğli] olur; burada emrihazır sigası üzerine [gayın, mim, lam ve ya] gelmiştir, kâflı kelimelerde “ kâf, mim, lam ve ya „ getirilir.

İsmi mefûl “toğramış et, ırğamış yığac,, gibi ki “doğranmış et, ırğalanmış ağac,, demektir.

Mastar “burada bir eksiklik vardır,, biz ondan bâba aslolan fiiller sırasında bahsederiz.

İzafet halinde mastar olanlar, kökten sonra “kâf ve gayın,, alırlar. “anın et toğrağı gör, aning uğrağı gör,, gibi ki “onun et doğradığını onun uğradığını gör,, demektir. Bunlar isim gibi kullanılır. İsmi zaman ismi mekân, ismi alet bir kural üzerine gider “bu et toğrağı yir, toğrağı nenk,, gibi, nefide “bu toğrağı uğurmes,, gibi ki “bu kesilecek zaman değildir,, demektir. ben burada yalnız mazi, muzari ve mastarı söyledim; çünkü emrihazır kelimenin orta-

sında muzari sigasına bazı kere aykırı düşer, bu, kuralla bilinemez ancak kullanmakla öğrenilir.

” “

Sayfa 235 Cilt 3

Bu bap bir çok yollarda gider.

Birincisi: iki ve yahut üç harfli isimlerden fiiller yapılırkı fail, o adlanan nesnede bir iş yapar. “Er ok kezledi,, gibi; aslı “kez,, dir; buna “ledi,, getirilerek fiil yapılmıştır. “er tafar gizledi, bulut karladı,, gibi; “yağlamak,, fiili de böyledir. Amma isim üç harfli olursa “elif,, bırakılır ve lam ile birlikte terkip edilmez. “Yaşın,, gibi ki “yıldırım,, demektir. “Yaşın yaşnadı,, “şimşek çaktı,, demektir. “Kısarak kulnadı,, fiili de böyledir. Bu gibi isimlerde, isim sahih olursa, “harfi illet bulunmazsa,, yalnız elif getirilir, fiil tam olur, lam getirilmez.

İsim dört harfli olursa ve sahih ise son harfi atılır; Kelime üç harfli kalır. “yumşak,, kelimesinden “yumşadı,, gibi, “ol enger söz yastadı,, gibi ki “söz dokundurdu, tariz etti,, demektir. Fiil “yastık,, kelimesinden alınmıştır. “suf bulgadı,, sözü de böyledir. Kaf atıldı ve fiil yapıldı.

Yahut kendisine bir harf getirilmekle bu isimler, fiillerden alınmış olur; bu, bence en doğru olan kuraldır. Çünkü isimler fiillerden çıkarılır; netekim “suztu,, denir ki “tükürdü,, demektir. “Tükürük,, manasına olan “suzuk,,

bundan alınmıştır. “Sizti,, demek “işedi,, demektir. “Sizik,, kelimesi buradan alınmıştır. [*] “Et pişti,, denilirki pişmiş et için “bişiğ et,, denir. Bu, Arapçadan ve Türkçeden başka hiç bir dilde bulunmıyan bir eyiliktir.

Başka bir yol, bâba aslolandır; şu manalardan hiç birisi murat olunmayıp kendi öz manasına gelmektedir. “Er yığac ırğadı,, ve “er ışka uğradı,, gibi.

Bir fiil iki veya daha çok kimse arasında yapılmış ise harfı illet atılır ve yerine “şın,, getirilir. “ol mening birle yığac ırğaşdı,, gibi: ve “kişi barca yığlaşdı,, gibi ki “bütün halk ağlaştı,, demektir. Her fiil bunun üzerine kıyas olunur.

Fail, hakikatte olmadığı halde kendinden bir fili çıkar gibi göstermek dilediği zaman harfı illet atılır ve yerine “sin ve nunla mim,, getirilir; “ol senge uğramsındı,, gibi ki “o sana uğrar gibi güründü,, demektir.

” “

Sayfa 243 Cilt 3

Ve “er kezir küyeledi,, gibi ki “adam bit döktü,, demektir;

Bu bapta bir çok kurallar vardır.

[*] Bugün Anadoluda “siydi,, kelimesi “işedi,, demektir. Yalnız, bu kelime çok kere köpekler için kullanılır. B. A.

Birincisi; üç harfli bir isimdir ki “ladı,, getirilerek fiil yapılır. “Er ton karaladı,, gibi.

İkincisi: bir isme “ladı, ledi,, getirilerek bir kimseyi adlanan şeye nisbet etmek manasına alınır. “ol anı karıladı,, gibi ki “o ona ihtiyarlık isnat etti,, demektir.

Üçüncüsü: bu manalardan hiç biri murat olunmayıp yalnız kendi öz manasına gelir. “Ol anı kıcıladı,, gibi ki “o onu gülmekten katılttı,, demektir. [*]

” “

Sayfa 254 Cilt 3

Kural: bu bapta emri hazır beş harf üzerine-
dir. “meni ağırla,, gibi ki “bana ikramet,, de-
mektir ve “menge at bağışla,, gibi.

Nehi ve nefide, hitapta, faillerde ve faillerin sı-
fatlarında, mefûlde, ismi zamanda, ismi mekânda,
ismi alette kural budur ki geçmişte söylenmiştir,
değişmez.

Bu bapta meçhûl bir fiil yapılmak istenir-
se yolu, emir sigası üzerine lam ziyade olu-
nur. Ve kelimedede iki lam bulunur. “Er ağır-
laldı,, gibi ki.

“ adam ikram olundu ,, demektir. “ at ba-
ğışlaldı,, sözü de böyledir.

[*] Anadolunun batı taraflarından “gıcıklamak,, ye-
rinde, “gıcıklamak,, derler. “gıcılamak,, buralarda “telaş
etmek,, manasıdır. B. A.

“ lam yerine nun getirilse de olabilir , , “ er ağırlandı, at bağışlandı , , gibi; lâkin en çok kullanılan şekil birincisidir. İki kişi arasında bir işin yapıldığını göstermek için “ sin , , ziyade olunduğunu söylemiştik.

Bu bapta altı yol vardır.

Birincisi : üç harfli isimlerden yuğrulmuş olmaktır [kapuğ kiritledi] gibi ki “ kapıyı kilitle-di , , demektir; aslı “kirit,, olup “anahtar,, manasıdır; buna “ledi,, getirilmiştir ve “ ol anı kasığladı gibi ki aslı “kasığ,, dır; [ladı] getirilerek fiil olmuştur.

Bütün baplarda kural budur.

İkincisi : Söylenilen nesneyi söylenen nesne cümlesinden saymak manasıdır [ol anı Uğuzladı, ol anı Çiğilledi] gibi ki “ o onu Uğuzlara maletti, o onu Çiğillerden saydı , , demektir. Bir adam bir şeye nisbet olunduğu zaman kural böyledir [ol anı serenledi] gibi ki “ o onu cimri saydı , , demektir.

Üçüncüsü: Bir adamı söylenen tikeleri = “uzuvları,, üzerine dövdü ve ona tokundu manasıdır “ol anı karınladı ve ol anı böğürledi,, gibi ki “ o onun karnına vurdu, o onu böğründen dövdü,, demektir. Bu kolaylık Türk dili için büyük bir fazilettir = erdemdir; bu bapta Türkçe Arapça ile at başı beraber gider; çünkü Araplar fiilleri isimlerden yaparlar; Türk te böyle yapar; “döşünden vurdu,, demek için

“töşledi,” denir; “töş,” göğüs manasınadır. İmdi bu fiiller bütün dillerde isimlerden yapılmıştır.

Dördüncüsü : Fail, söylenilen aygıtla mefûlde bir şey yaptı manasınadır. “ol anı kılıcladı, ol atıĝ çibıklandı,” gibi ki “ o onu kılıçla vurdu, o atını çibıkla dövdü ,” demektir.

Beşincisi : Söylenilen şeyi başka nesneden kendi cinsine ayırmak manasınadır “pamuk uruĝladı,” gibi ki “ pamuĝı çekirdeĝinden ayırdı,” demektir.

Altıncısı : Kendi öz manasına gelip bu manelardan hiç birisine gelmemektir “ol menĝe at baĝışladı, tangrı meni aĝırladı,” gibi.

Bundan sonra bilmek gerektir ki her isimden fiil yapılamaz; bu; her ne kadar olabilir isede “kosuk,” gibi ki “kosukladı,” şeklinde fiil yapılması doğru deĝildir; kosuk fındık demektir.

(Kaşuk) kelimesinden “kaşukladı,” gibi bir fiil yapılabilir.

Bir adam bu kural üzerine bu gibi isimlerden fiil yaparsa olabilir, kimse ona “yanlışı yaptın,” deyemez; bu bapla “nun,” babı arasındaki fark söylenmişti ki nunlu babın fiilleri, failine fiilin lüzumunu iktiza ve zikri geçen şeye istipdadını iycap eder. Bu babın fiilleri; failden başkasına fiilin geçmesini iktiza kılar. “ Er etüklendi ,” gibi ki “ o adam ediklendi ,” demektir ve “ yıgac erüklendi ,” gibi bu, Arapçanın infial babı gibidir.

“ lam ,, babından kendisine “ ladı, ledi ,, harfi geleni murat ediyorum; buda “tef’il,, babı gibidir; bu bap her zaman müteaddi olur “ ol ot körükledi ,, ve “ ol kapuğ kiritledi ,, gibi ki “o ateş körükledi ve o kapıyı kilitledi,, demektir. Bir kimsenin söylenilen isim ile beraber olması, daha doğrusu söylenen isim cinsinden olması dilenirse “nun,, babı bu gibi fiilleri kabul eder ve her isimden fiil yapılır; kıyas budur.

Bitiştigi zaman bu kabıl fiillerden yumşak harf düşer. “Men uzakladım, sen uzakladın,, gibi ki “ben uyukladım, sen uyukladın demektir.

” “ ”

Sayfa 309 Cilt 3

“Ol tavarın alktı,, “o adam malını bitirdi,, demektir. Bu gibi kelimelerde bir arada iki sakin vardır. Eyi bilmek gerektir ki Türkçede iki sakinin birleşmesi azdır. Ancak “hurufü zelâka,, denilen “ra, lam, nun,, harflerile birleşir [*]

Fiillerde ve isimlerde kural budur. İki sakin ancak bu harflerle düşünülebilir. Çünkü bu harfler kelimeyi yeyniltir. İki harf bir harf gibi olur.

[*] Bu harfler arasına “s,ş,, harflerini de katmak lâzımdır “üst, ast, hişt,, gibi “f,, ve “v,, harfleri dahi böyledir. Uşak taraflarında “avkmak ve siftmek,, diye iki fiil kullanılır, parmaklarla bir şeyi suda karıştırmak ve halı iplerinin uçlarını koparmak manasınadır. B. A.

bunun için bir şair bu iki harfi bir harf gibi kullanabilir.

„“

Sayfa 312 Cilt 3

“Kul tangrığa kirtküdü,, = “kul tangrının birliğini ıkrar ve Peygamberleri tasdik etti,, demektir. Bu gibi fiillerin emri hazırı beş harf üzerindedir. “Yıgac küntküür ve tangrıga kirt kin,, gibi ki “ağacı dik durdur, ve allaha inan,, demektir. Bu fiiller müteaddi kılınmak istenilirse iki sakın toplanır ve “ta,, ziyade olunur “ol nenk berkletti,, gibi ki “o bir nesnenin saklanmasını emretti,, demektir. Bu bapta müteaddi kılan harflerden “ra, ta,, gelmez; “kâf,, dahi gelmez. “Ol anı tozğurdu, tangrı ölük tırgürdü,, gibi ki “o onu doyurdu ve tanrı ölü diriltti,, demektir.

„“

Sayfa 318 Cilt 3

“Ol enger suf geçürttü,, “o ona sudan geçirtmeyi emretti,, gibi fiillerin emri hazırları dört harf üzerindedir. “Geçirt, seğırt,, gibi.

„“

Sayfa 328 Cilt 3

“Ol meni Türkleđi,, “o beni Türkten saydı,, gibi, fiillerin emri hazırı beş harf üzerine gelir.

“Berkle nenki,, gibi ki “bir nesneyi berkit,, demektir; lâkin bu bina söylenişte dört harfliye benzer; iki sakın açık olarak meydana çıkmaz. şair bunları bir harf sayabilir; başka illetler ve tasrifler buna kıyas olunur. Bu bap üç yolda gelir.

Birincisi: fail, söylenilen şey cümlesinden sayılmaktır. “Türkledi,, gibi ki “Türkten saydı,, demektir.

İkincisi: ortası sakın iki harfli isimden yapılmış bir fiildir “tevey kurtladı,, gibi ki “o kimse deveden kurt attı,, demektir.

Üçüncüsü: kendi öz manasına gelir; başkamanaya gelmez. “Ol tatarın alktı,, gibi ki o malını tüketti,, demektir.

Bitti

Uygur Harfleri

ze ke j k z v he f a

g b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

l t s d c e s n m

g b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

Uygur harfleri

“Uygur harfleri,” denilen bu harfler türklerin öz malı değildir. Türklerin öz harfi orhun harfleridir.

Arap harfleri gibi uygur harfleri de Arabistandan çıkmıştır. Hiristiyanlığı Türkler arasında yaymak için Türk illerine giren Nasturî papazları bu harfleri de sokmuşlardır.

Hiristiyanlıktan daha çabık ve sağlam surette harfleri yerleşmişti. Hiristiyan dini kalktığı halde Türkler arasında bu harfler yüzlerce sene yaşamış, geldiği yer unudularak (Uygur harfleri) adını almıştır. Eyi bakılacak olursa bunların Arap harflerine benzediği görülür. Bu harfler de sağdan sola doğru yazılır.

Türkler arasına (müslümanlık ile birlikte Samî kökünden gelen) Arap harfleri de girmişti. Bundan beşyüz elli yıl öncesine kadar Uygur ve Arap harfleri Doğu Türklerinden müslümanlar arasında at başı beraber yürümüşdür. Sonra Arap harfleri meydanda yalnız kaldı.

Uygur harflerinden beş buçuk asır sonra Arap harfleri de Türklerce bırakılmış, Lâtin kökünden gelen bugünkü harfler alınmıştır. Din yoluyla Türkler arasına giren her iki Samî harflerden birincisi, kendi dini kalktığı halde yüzlerce yıl yaşamış; ikincisi.. kendi kalkmış, dini kalmıştır.

B. A.

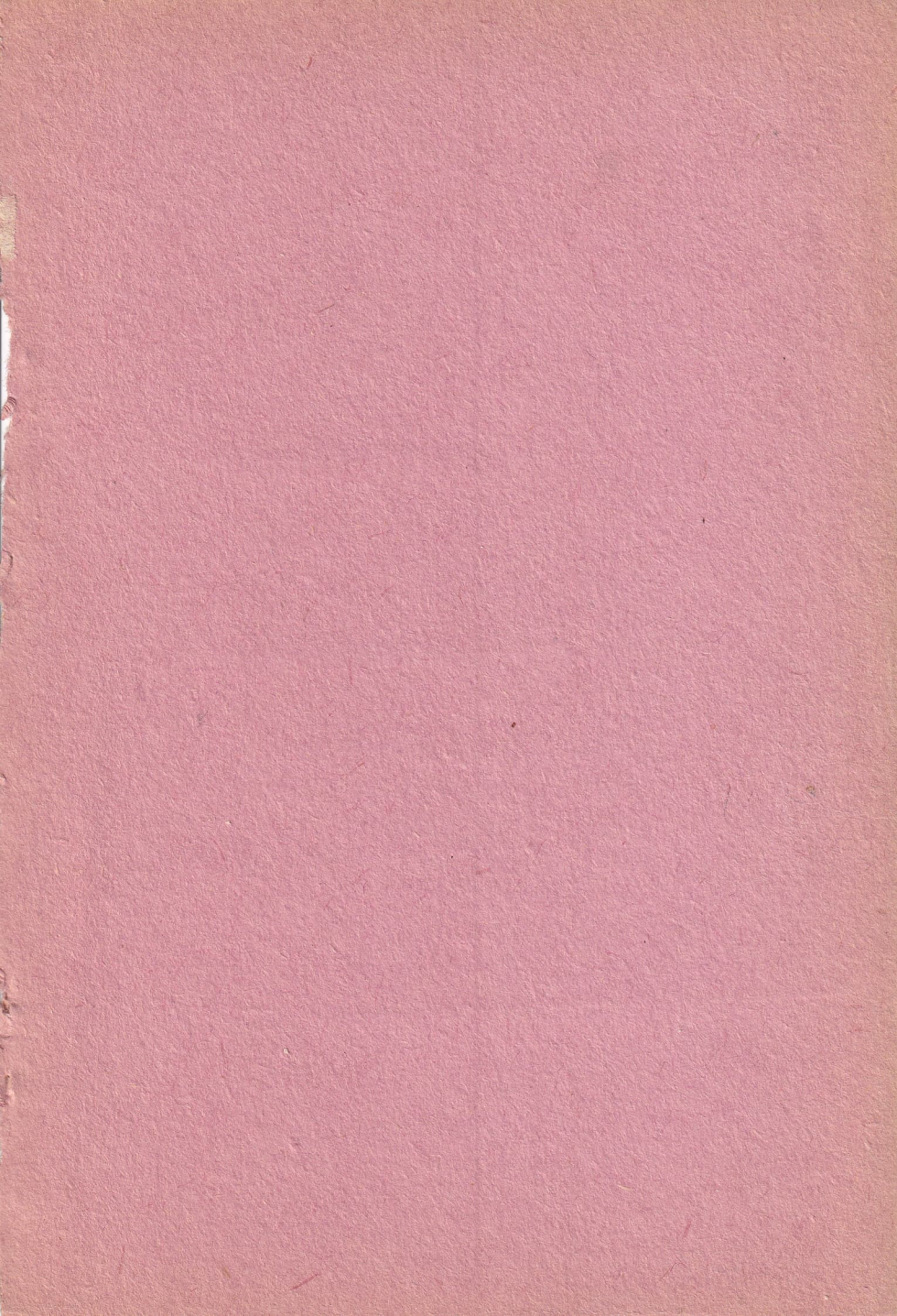
Yanlış doğru cetveli

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
3	25	Bu güükü	Bu günkü
6	21	Şöylenişte	Söylenişte
6	22	Örnenekleri	Örnekleri
9	2	Vuruş	Uruş
9	4	Dukumak	Dokumak
10	26	Geimiştir	Gelmiştir
12	22	Göksüme	Göksüne
14	13	Almısındı	Alımsındı
14	28	Ozantılı	Uzantılı
15	4	Bez	Böz
15	18	İsimidir	İsimdir
19	15	Dgin	Değın
21	30	Bati	Batı
22	16	Sıhaflar	Sıfatlar
27	16	Yıgac	Yığac
27	22	Vedık	Verdik
27	27	Dık	Dık, dik
28	3	Mübalâğâ	Mübalâğa
29	20	Sabalu	Sahibi
30	8	Birucisi	Birincisi
30	15	Kâfi	Kâfı
33	13	Tafnşgan	Tafuşgan
34	10	Ötürü	Ötüre
34	20	Kipçak	Kıpçak
34	20	Yagma	Yağma
34	26	Hâzir	Hazır
35	15	Alameti	Alâmeti

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
35	19	Yukaru	Yokaru
35	21	Geğildir	Değildir
35	25	Cim	Çim
36	6	İmlasında	İmlâsında
37	12	Mastardir	Mastardır
37	26	Mazı	Mazi
37	29	Kullanırız	Kullanırız
38	3	Yorktur	Yoktur
38	28	Türkcesinde	Türkçesinde
39	16	Kıpçıklar	Kıpçaklar
39	16	Müfrete	Müfrette
39	28	Şeklrni	Şeklini
40	3	Vardiniz	Vardınız
40	5	Araşındaki	Arasındaki
40	19	Yagma	Yağma
40	20	Ugrak	Uğrak
40	26	Mütekalin	Mütekellim
41	7	Tarıg	Tarığ
41	8	Tarıgcı	Tarığcı
41	18	Emmr	Emri
42	24	Gostermek	Göstermek
43	9	Bargsak	Barıgsak
43	11	Turugsak	Turuğsak
43	25	Demk	Demek
44	25	Yapilmakta	Yapılmakta
44	26	Masdar	Mastar
45	11	Fiiler	Fiiller
46	18	Ani	Anı

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
46	19	Daki	Dahi
47	9	Delmedim	Gelmedim
47	20	Helmedi	Gelmedi
47	22	Uguzlar	Uğuzlar
47	23	Tahkık	Tahkik
48	16	Sigastle	Sıgasıyla
49	11	Kelimesin	Delimesini
49	11	Mütekellimin de	Mütekelliminde
49	26	Bur	Bir
49	26	Yerlerinden	Yerlerinde
51	27	Kafı	Kaflı
53	13	Gib	Gibi
53	23	Zıyade	Ziyade
56	6	Dadar	Tadar
58	25	Gaybermek	Gaybetmek
61	10	Kılmaktır	Kılmaktır
62	8	BatTrdu	Barturdu
63	19	Kafı	Kâflı
64	12	Sulamakte	Sulamakta
64	23	Sufgrınsındı	Sufgarımsındı
69	1	Onun	Onu
69	7	Şın	Şın
69	17	Harflı	Harfli
70	26	Yazukum	Yazukun
72	23	Türbünlen	Turbunlan
75	18	Ziyeda	Ziyade
78	23	Anger	Enger
82	5	Denr	Denir

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
87	13	Çevirememedim	Çevirmedim
87	19	Örneyk	Örnek
88	26	Köylerince	Köylerinde
90	25	Kitkp	Kitap
91	8	Küllanılır	Kullanılır
92	1	Anneciğim	Anacığım
93	3	Kelimsi	Kelimesi
93	7	Bardım	Bardımı
94	9	Yayladl	Yayladı
94	22	Keiimenin	Kelimesinin
94	23	Fiiflerde	Fiillerde
95	8	Ugrğanlar	Uğranglar

Fiyatı (30) kuruştur

Kitap sahibinin başka eserleri

Maraş tarih ve coğrafyası
Türk büyükleri ve ya Türk adları
Bektaşilik ve edebiyatı
Baş belâları
Tan destanı
Cönk